

Descriptive Pattern

म्हणजे

के'सागर...

MPSC Mains
2025

राज्यसेवा मुख्य परीक्षा
नवीन अभ्यासक्रम
मराठीत...

के'सागरीय संदर्भांसह...

होय! मराठीत पुस्तके
उपलब्ध आहेत...

K'Sagar
PUBLICATIONS

अनुक्रमणिका

राज्यसेवा पूर्व परीक्षा STATE SERVICES PRELIMINARY EXAMINATION

१.	परीक्षेची योजना	१
२.	पेपर - एक (२०० गुण)	१
३.	पेपर - दोन (२०० गुण)	२

राज्यसेवा मुख्य परीक्षा STATE SERVICES MAINS EXAMINATION

१.	परीक्षेची योजना	३
२.	अर्हता पेपर मराठी	४
३.	अर्हता पेपर इंग्रजी	४
४.	निबंध	५
५.	सामान्य अध्ययन-१	६
६.	सामान्य अध्ययन-२	९
७.	सामान्य अध्ययन-३	११
८.	सामान्य अध्ययन-४	१३
९.	वैकल्पिक विषय भूगोल	१४
१०.	वैकल्पिक विषय इतिहास	१८
११.	वैकल्पिक विषय मराठी साहित्य	२६
१२.	वैकल्पिक विषय राज्यशास्त्र आणि आंतरराष्ट्रीय संबंध	२७
१३.	वैकल्पिक विषय लोक प्रशासन	३१
१४.	वैकल्पिक विषय समाजशास्त्र	३४

Connect us :

 Ksagarbooks

 @ksagarfocus

 ksagarpublications

 Ksagar Spardha

Website : www.ksagar.com ■ www.ksagaronline.com

लवकरच प्रकाशित

राष्ट्रीय-आंतरराष्ट्रीय स्तरावर
विद्यार्थिप्रिय ठरलेल्या

हिस्टरी : इट्स थेअरी अँड मेथड

या इंग्रजी ग्रंथाचा डॉ. वासंती फडके
यांनी केलेला मराठी अनुवाद

मराठी व्याकरणतज्ज्ञ

डॉ. लीला गोविलकर यांच्या
व्यासंगी लेखणीतून साकारलेला
विद्यार्थिप्रिय संदर्भ नव्या स्वरूपात

थोडक्यात, पण परिपूर्ण समग्र मराठी व्याकरण

UPSC-MPSC मुख्य परीक्षा
सामान्य अध्ययन पेपर-१

इतिहास घटक २०१३-२४
यूपीएससी प्रश्नपत्रिका
घटकनिहाय व उत्तरांसह

लेखक : सुशील अहिराव

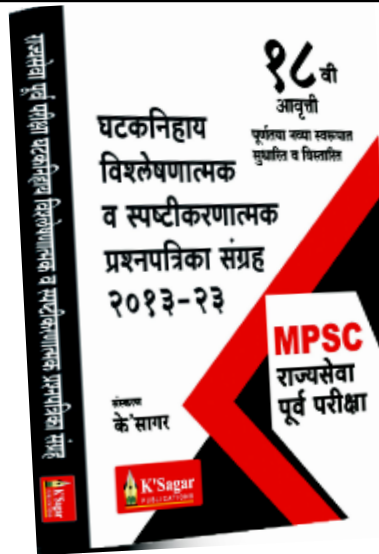
राज्यसेवा पूर्व परीक्षा STATE SERVICES PRELIMINARY EXAMINATION

परीक्षेची योजना

पेपर क्रमांक	गुण	कालावधी	मानक	माध्यम	पेपरचे स्वरूप
पेपर-I (अनिवार्य)	२००	२ तास	पदवी	मराठी व	वस्तुनिष्ठ/ बहुपर्यायी
पेपर-II (अर्हताकारी)	२००	२ तास	घटक क्रमांक (१) व (५) पदवी स्तर घटक क्रमांक (६) दहावी स्तर घटक क्रमांक (७) दहावी/बारावी स्तर	इंग्रजी	

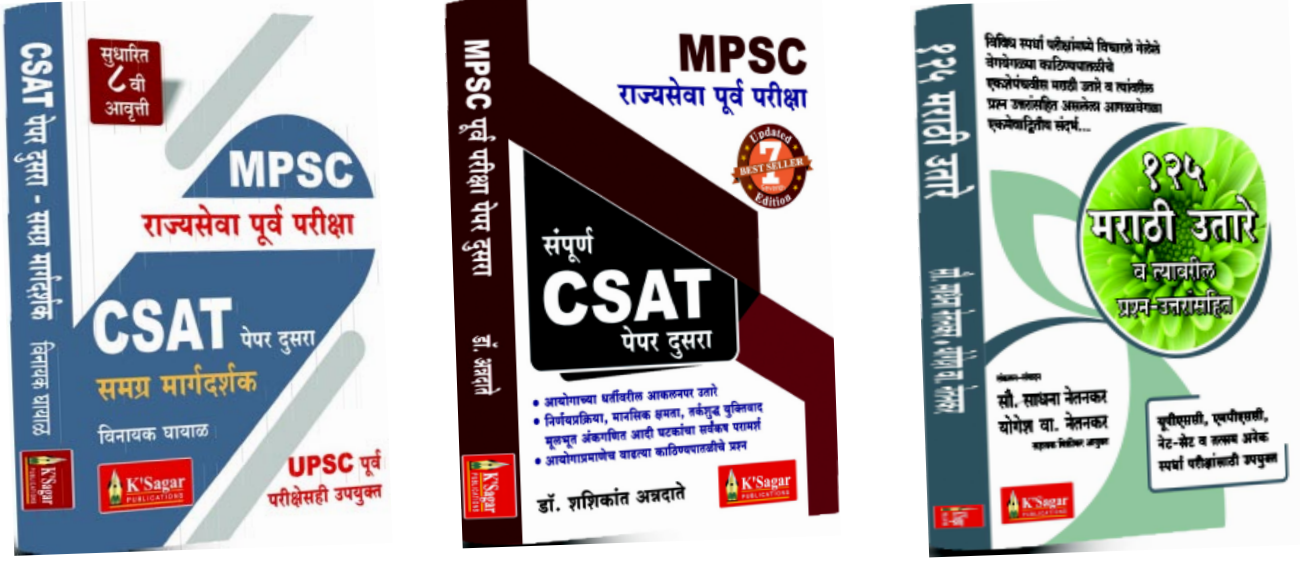
पेपर - एक (२०० गुण)

१.	राज्य, राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय महत्त्वाच्या चालू घडामोडी.	स्मॉलेस्ट जनरल नॉलेज (विनायक घायाळ)
२.	भारताचा इतिहास व भारतीय राष्ट्रीय चळवळ, महाराष्ट्राच्या भारांशासह.	आधुनिक भारताचा इतिहास (के'सागर) महाराष्ट्राचा इतिहास (प्रा. व्ही. बी. पाटील) महाराष्ट्रातील समाजसुधारक (के'सागर)
३.	महाराष्ट्र, भारत व जगाचा भूगोल - महाराष्ट्राचा, भारताचा व जगाचा प्राकृतिक, सामाजिक, आर्थिक भूगोल	महाराष्ट्राचा भूगोल (प्रा. के. ए. खतीब) भारताचा भूगोल (डॉ. अनिरुद्ध)
४.	भारत व महाराष्ट्र - राज्यशास्त्र व प्रशासन - संविधान, राजकीय प्रणाली, पंचायती राज, नगर प्रशासन, सार्वजनिक धोरण, हक्कविषयक प्रश्न इत्यादी.	पॉलिटी ऑफ इंडिया - वुडथ स्पेशल रेफरन्स टू महाराष्ट्र (के'सागर)
५.	आर्थिक व सामाजिक विकास-शाश्वत विकास, दारिद्र्य, समावेशन, लोकशाही, सामाजिक क्षेत्रातील उपक्रम इत्यादी.	भारतीय अर्थशास्त्र (विनायक घायाळ) (लवकरच प्रकाशित)
६.	पर्यावरण पारिस्थितिकी, जैव विविधता आणि हवामान बदल यांवरील सर्वसाधारण प्रश्न- याला विषय विशेषज्ञांची गरज नाही.	संपूर्ण पारिस्थितिकी, जैव विविधता व हवामान बदल (योगेश नेतनकर)
७.	सामान्य विज्ञान	के'सागर्स सामान्य विज्ञान (प्रा. रवी भूषण)

पेपर – दोन (२०० गुण)

१.	आकलन
२.	संवाद कौशल्यांसह आंतरव्यक्तिगत कौशल्य
३.	तर्कशुद्ध तर्क आणि विश्लेषणात्मक क्षमता
४.	निर्णय क्षमता आणि समस्या निराकरण
५.	सर्वसाधारण मानसिक क्षमता
६.	मूळ संख्याता (अंक आणि त्यांचे संबंध, परिमानाचा क्रम इत्यादी.) (इयत्ता दहावी स्तरावरील), विदा अनुयोजन (तक्ता, आलेख, कोष्टक, विदा पर्याप्तता इत्यादी - इयत्ता दहावी स्तरावरील)
७.	मराठी आणि इंग्रजी भाषा आकलन कौशल्य (इयत्ता दहावी/बारावी स्तरावरील)

टीप : (१) सामान्य अध्ययन पेपर क्रमांक २ (CSAT) हा अर्हताकारी (Qualifying) असून अर्हता प्राप्त करण्यासाठी किमान ३३% गुण मिळविणे आवश्यक राहिल. या पेपरमध्ये किमान ३३% गुण प्राप्त करणाऱ्या उमेदवारांची पेपर क्रमांक १ मधील गुणांच्या आधारे राज्यसेवा मुख्य परीक्षेसाठी गुणवत्ता यादी तयार करण्यात येईल.

(२) इयत्ता दहावी/बारावी स्तरावरील मराठी आणि इंग्रजी भाषा आकलन कौशल्याची तपासणी (पेपर २ च्या अभ्यासक्रमातील शेवटचा भाग) प्रश्नपत्रिकेत उलट भाषांतर न देता, मराठी आणि इंग्रजी भाषेतील परिच्छेदामार्फत करण्यात येईल.

(३) प्रश्न बहुपर्यायी वस्तुनिष्ठ प्रकारचे असतील.

(४) मूल्यमापनाच्या प्रयोजनासाठी राज्यसेवा (पूर्व) परीक्षेच्या दोन्ही पेपरला उमेदवारांनी बसणे अनिवार्य आहे. राज्यसेवा (पूर्व) परीक्षेच्या दोन्ही पेपरला तो/ती बसला नाही तर अशा उमेदवाराचा मूल्यमापनासाठी विचार करण्यात येणार नाही.

नकारात्मक गुणदान : पेपर क्रमांक १ करिता व पेपर क्रमांक २ मधील "Decision making & Problem Solving" चे प्रश्न वगळून उर्वरित प्रश्नांकरिता नकारात्मक गुणदान लागू राहिल.

- प्रत्येक चुकीच्या उत्तराकरिता २५% किंवा १/४ एवढे गुण एकूण गुणांमधून वजा/कमी करण्यात येतील.
- एखाद्या प्रश्नाची एकापेक्षा अधिक उत्तरे दिली असल्यास अथवा ज्या उमेदवाराने उत्तरपत्रिकेत पूर्ण वर्तुळ चिन्हांकित केलेले नसेल अशा प्रश्नाचे उत्तर चुकीचे समजण्यात येऊन त्या प्रश्नाच्या उत्तराकरिता २५% किंवा १/४ एवढे गुण एकूण गुणांमधून वजा/कमी करण्यात येतील.
- वरीलप्रमाणे कार्यपद्धतीचा अवलंब करताना एकूण अंतिम गुणांची बेरीज अपूर्णाकात आली तरीही ती अपूर्णाकातच राहिल व पुढील कार्यवाही त्याच्या आधारे करण्यात येईल.
- एखाद्या प्रश्नाचे उत्तर अनुत्तरित असेल तर, अशा प्रकरणी नकारात्मक गुणांची पद्धत लागू असणार नाही.

राज्यसेवा मुख्य परीक्षा

STATE SERVICES MAINS EXAMINATION

परीक्षेची योजना

(१) लेखी परीक्षा	१७५० गुण (प्रश्नपत्रिका संख्या-०९)
(२) मुलाखत व व्यक्तिमत्त्व तपासणी	२७५ गुण
एकूण गुण	२०२५ गुण

पेपर क्रमांक विषय संकेतांक	विषय	गुण	मानक	माध्यम	कालावधी	अर्हताकारी /अनिवार्यता	प्रश्नपत्रिकेचे स्वरूप
पेपर १ (संकेतांक-१००१)	मराठी	३००	दहावी	मराठी	३ तास	२५% गुणासह	वर्णनात्मक/ पारंपरिक
पेपर २ (संकेतांक-१००२)	इंग्रजी	३००	दहावी	इंग्रजी	३ तास	अर्हताकारी	
गुणवत्तेसाठी गणना करावयाचे पेपर्स							
पेपर ३ (संकेतांक-१००३)	निबंध	२५०	पदवी	मराठी/इंग्रजी	३ तास	अनिवार्यता	वर्णनात्मक/ पारंपरिक
पेपर ४ (संकेतांक-१००४)	सामान्य अध्ययन-०१	२५०	पदवी	मराठी/इंग्रजी	३ तास		
पेपर ५ (संकेतांक-१००५)	सामान्य अध्ययन-०२	२५०	पदवी	मराठी/इंग्रजी	३ तास		
पेपर ६ (संकेतांक-१००६)	सामान्य अध्ययन-०३	२५०	पदवी	मराठी /इंग्रजी	३ तास		
पेपर ७ (संकेतांक-१००७)	सामान्य अध्ययन-४	२५०	पदवी	मराठी /इंग्रजी	३ तास		
पेपर ८	वैकल्पिक विषय पेपर क्र. ०१	२५०	पदवी	मराठी /इंग्रजी	३ तास		
पेपर ९	वैकल्पिक विषय पेपर क्र. ०२	२५०	पदवी	मराठी /इंग्रजी	३ तास		

टीप :

१. पेपर क्रमांक ३ ते ७ साठी, उमेदवाराला प्रश्नपत्रिकेतील उत्तरे मराठी किंवा इंग्रजी मध्ये देण्याचा पर्याय उपलब्ध असेल.
२. वैकल्पिक विषयांतील ज्या पेपरसाठी मराठी व इंग्रजी माध्यम नमूद केले असेल त्याच भाषेतून म्हणजेच एकतर मराठी किंवा इंग्रजीतून उत्तरे देता येतील. ज्या विषयांचे माध्यम इंग्रजी असे नमूद केले आहे त्या विषयातील उत्तरे केवळ इंग्रजी भाषेतूनच द्यावी लागतील.
३. मुख्य परीक्षेचे ऑनलाइन प्रणालीद्वारे अर्ज भरताना पेपर लिहिण्याचे माध्यम उमेदवारांना निवडावे लागेल याची त्यांनी नोंद घ्यावी.
४. वरील नियमांचे अनुपालन न केल्यास त्यांच्या उत्तरपत्रिकांचे अनधिकृत माध्यम म्हणून मूल्यमापन करण्यात येणार नाही.
५. प्रश्नपत्रिका मराठी व इंग्रजी भाषेत तयार करण्यात येतील. (भाषा प्रश्नपत्रिका, मराठी साहित्य आणि इंग्रजी म्हणून नमूद केलेल्या माध्यमातून विषय वगळून.)

पेपर- १ (३०० गुण)

मराठी भाषेचा अर्हताकारी पेपर

महत्वाच्या गद्याचे वाचन आणि आकलन क्षमता, मराठी भाषेत स्पष्टपणे आणि अचूकरीत्या कल्पना स्पष्ट करण्याची उमेदवारामधील क्षमता तपासणे हे या पेपरचे उद्दिष्ट आहे.

प्रश्नांचे स्वरूप स्थूलमानाने पुढीलप्रमाणे असेल-

(एक) दिलेल्या परिच्छेदांचे आकलन

(दोन) संक्षिप्त लेखन

(तीन) परिपाठ आणि शब्दसंग्रह

(चार) लघु निबंध

(पाच) इंग्रजी ते मराठी आणि मराठी ते इंग्रजी भाषेत अनुवाद.

हा पेपर अर्हताकारी स्वरूपाचा असेल. या पेपरमधील गुण मानांकनासाठी मोजण्यात येणार नाहीत.

पेपर २ (३०० गुण)

इंग्रजी भाषेचा अर्हताकारी पेपर

महत्वाच्या गद्याचे वाचन आणि आकलन क्षमता, इंग्रजी भाषेत स्पष्टपणे आणि अचूकरीत्या कल्पना स्पष्ट करण्याची उमेदवारामधील क्षमता तपासणे हे या पेपरचे उद्दिष्ट आहे.

प्रश्नांचे स्वरूप स्थूलमानाने पुढीलप्रमाणे असेल-

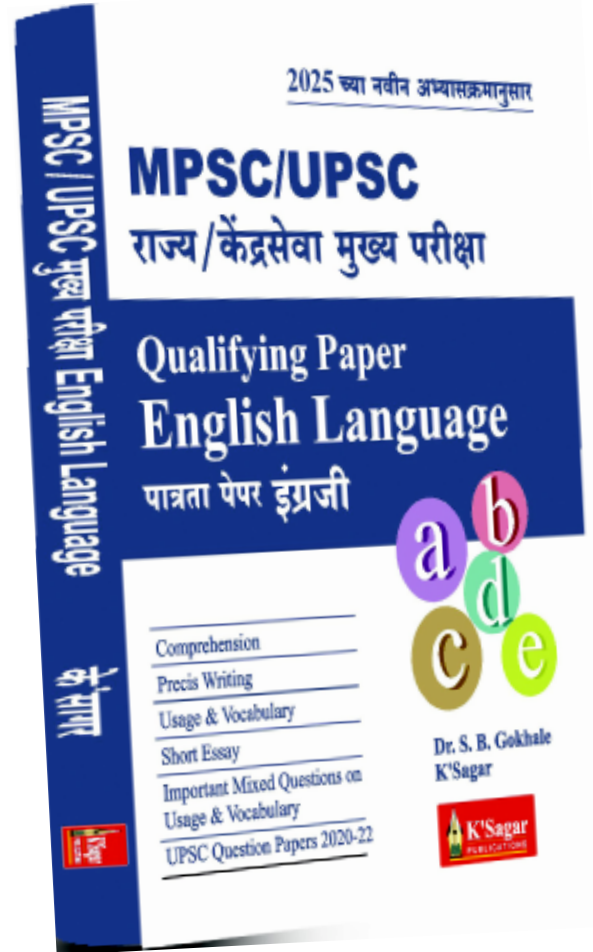
(एक) दिलेल्या परिच्छेदांचे आकलन

(दोन) संक्षिप्त लेखन

(तीन) परिपाठ व शब्द संग्रह

(चार) लघु निबंध

हा पेपर अर्हताकारी स्वरूपाचा असेल. या पेपरमधील गुण मानांकनासाठी मोजण्यात येणार नाहीत.

पेपर- ३ (२५० गुण)

निबंध

उमेदवारांनी निबंधाच्या पेपरमध्ये बहुविध विषयांवर निबंध लिहिणे आवश्यक असेल. निबंधांच्या विषयाची सुसंगत मांडणी करणे, क्रमवार संकल्पनांची मांडणी करणे आणि संक्षिप्त लेखन करणे त्यांच्याकडून अपेक्षित आहे.

लवकरच प्रकाशित

राज्यसेवा मुख्य परीक्षा

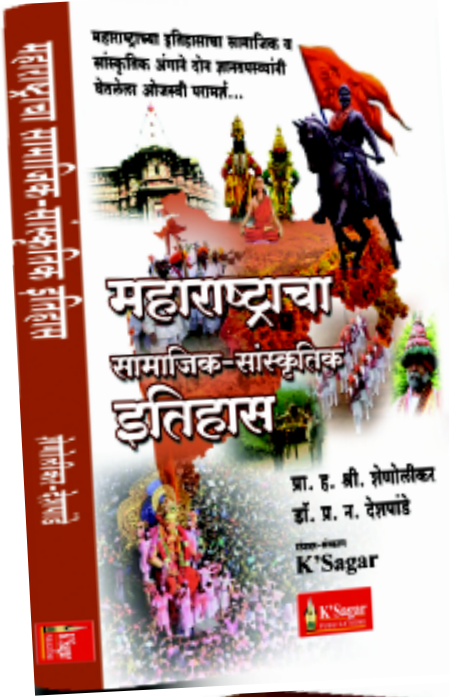
पात्रता पेपर मराठी

- डॉ. लीला गोविलकर

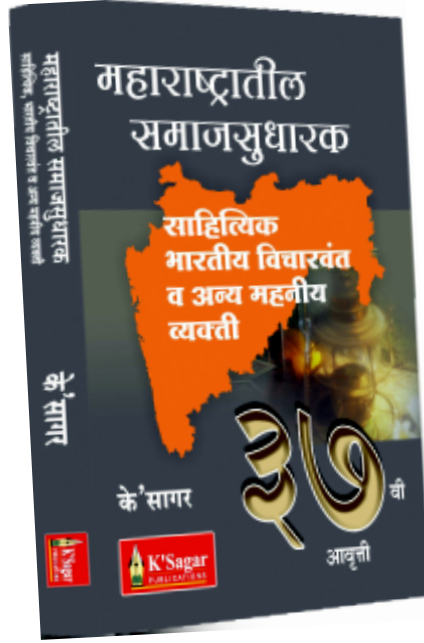
पेपर- ४ (२५० गुण)
सामान्य अध्ययन-१

भारतीय वारसा आणि संस्कृती, इतिहास
आणि जागतिक भूगोल
महाराष्ट्राच्या काही भारांशासह

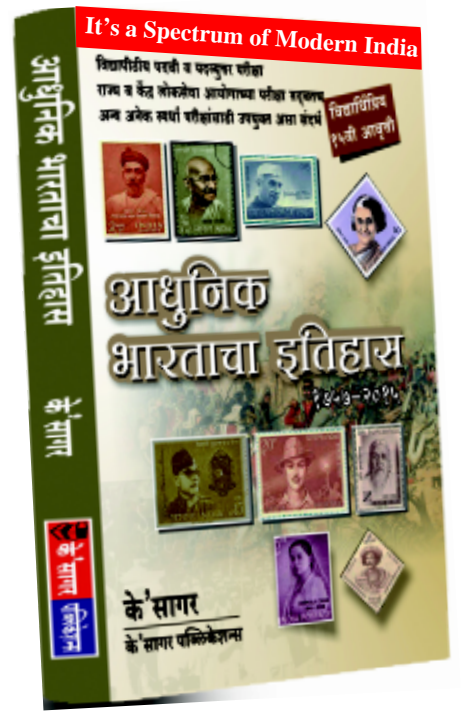
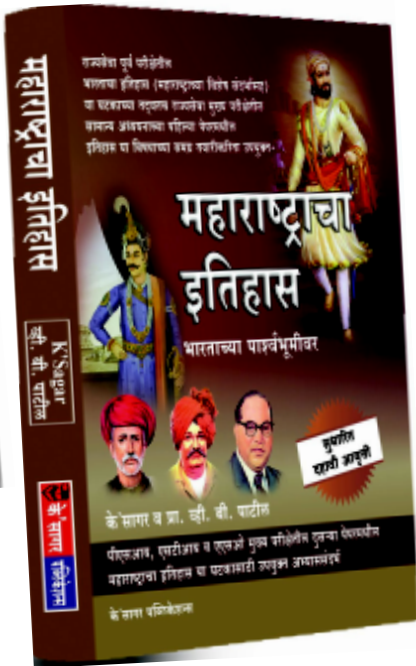
- भारतीय संस्कृतीमध्ये प्राचीन ते आधुनिक काळापर्यंत असलेली कलेची रूपे, साहित्य व स्थापत्य कला यांच्या ठळक पैलूंचा समावेश राहिल.

- महाराष्ट्रातील संत चळवळीच्या विशेष संदर्भात भक्ती आणि त्याचे तत्त्वज्ञान.
- आधुनिक भारताच्या इतिहासातील अठराव्या शतकाच्या मध्यापासून आजपर्यंतच्या महत्त्वपूर्ण घटना, महत्त्वपूर्ण व्यक्ती आणि समस्या.
- स्वातंत्र्यलढा : स्वातंत्र्यलढ्यातील विविध टप्पे आणि देशाच्या निरनिराळ्या भागांमधील स्वातंत्र्यलढ्यात योगदान देणाऱ्या महत्त्वाच्या व्यक्ती व त्यांचे स्वातंत्र्यलढ्यातील योगदान.
- स्वातंत्र्योत्तर एकत्रीकरण आणि देशांतर्गत पुनर्रचना.

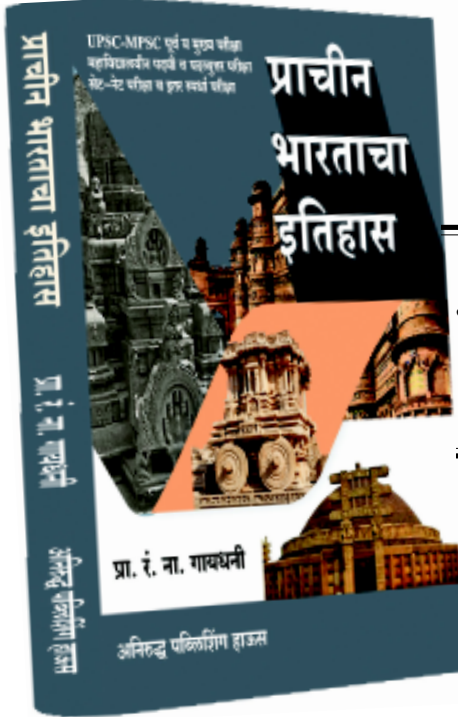
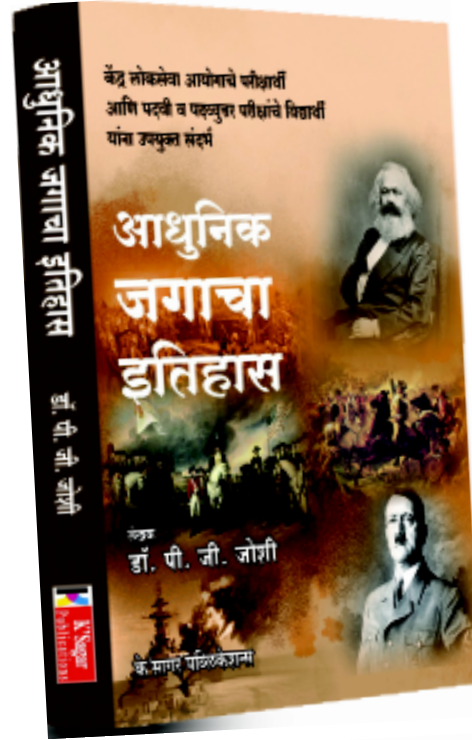
लवकरच प्रकाशित सुधारित व विस्तारित ११ वी आवृत्ती

मध्ययुगीन
भारतीय वारसा,
संस्कृती, कला
व साहित्य

- जगाच्या इतिहासामध्ये १८ व्या शतकापासून औद्योगिक क्रांती, जागतिक युद्ध, देशांच्या भूसीमांची पुनर्रचना, वसाहतवाद, निर्वसाहतवाद, राजकीय तत्त्वज्ञान जसे की साम्यवाद, भांडवलशाही, समाजवाद इत्यादी. त्यांची रूपे व समाजावरील त्यांचा प्रभाव यांचा समावेश राहिल.
- भारतीय समाजाची ठळक वैशिष्ट्ये आणि भारताची विविधता.

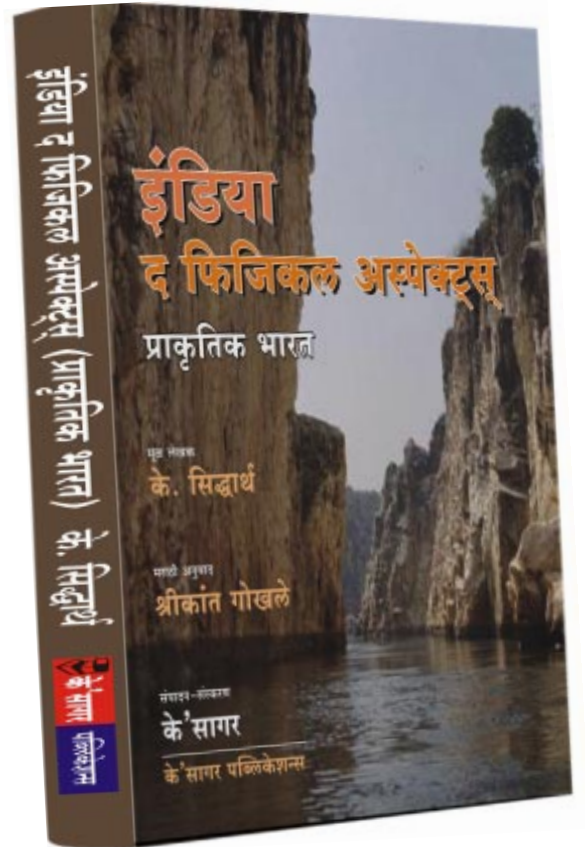
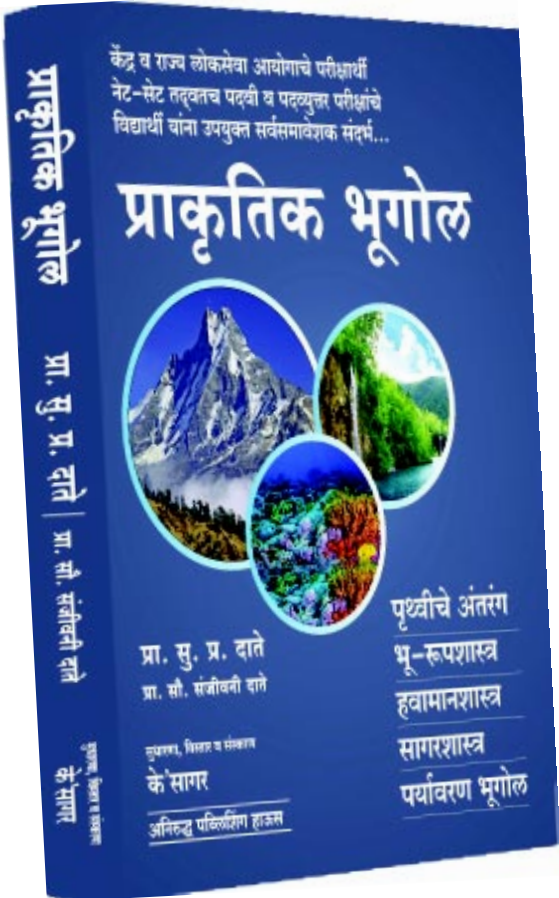
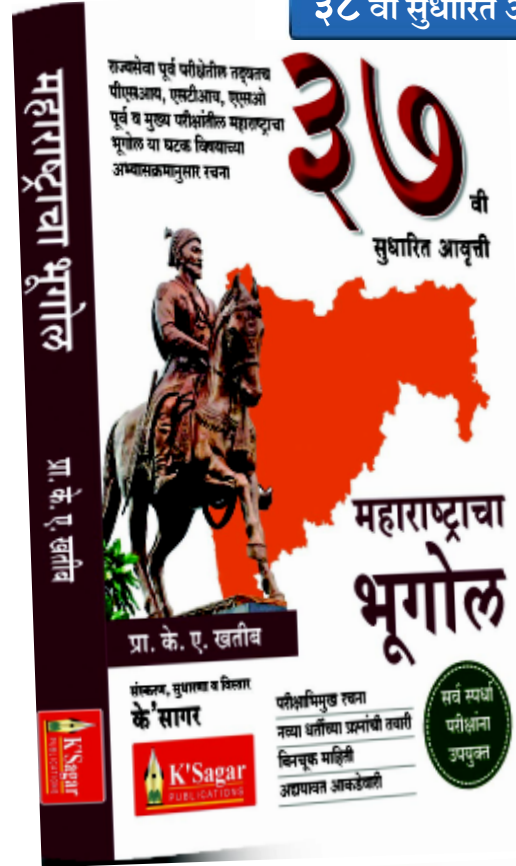

प्राचीन
भारतीय वारसा,
संस्कृती, कला
व साहित्य

- महिला व महिला संघटनांची भूमिका, लोकसंख्या आणि त्या संबंधित मुद्दे, दारिद्र्य व विकासात्मक प्रश्न, नागरीकरण यांच्याशी निगडित समस्या व त्यावरील उपाययोजना.
- जागतिकीकरणाचे भारतीय समाजावरील परिणाम.
- सामाजिक सबलीकरण, जातीयवाद, प्रांतवाद आणि धर्मनिरपेक्षता.
- जगाचा प्राकृतिक भूगोल व त्याची ठळक वैशिष्ट्ये.
- जागतिक प्रमुख नैसर्गिक साधनसंपत्तीचे वितरण, (दक्षिण आशिया व भारतीय उपखंड यांसह) जगातील विविध भागांतील प्राथमिक, द्वितीय व तृतीय औद्योगिक सेवांच्या स्थानाला जबाबदार असणारे घटक (भारतासह).
- भूकंप, त्सुनामी, ज्वालामुखी हालचाली, चक्रीय वादळ इत्यादी महत्त्वाच्या भूप्राकृतिक घटना, भौगोलिक वैशिष्ट्ये आणि त्यांचे स्थान, महत्त्वाची भौगोलिक वैशिष्ट्ये (जलाशये आणि हिमनग यांसह) तसेच वनस्पती आणि प्राणी यांच्यातील बदल व अशा बदलांचा परिणाम.

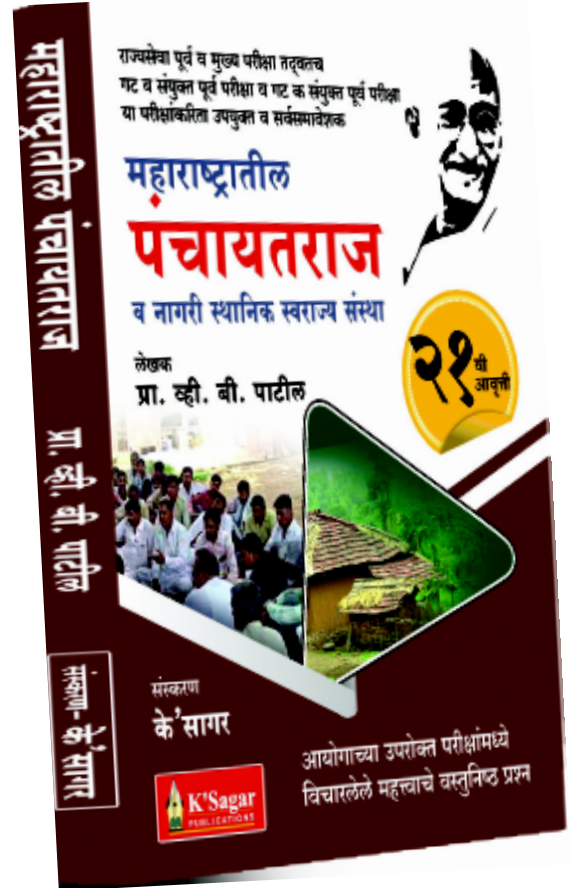
लवकरच!
३८ वी सुधारित आवृत्ती

पेपर- ५ (२५० गुण)
सामान्य अध्ययन-२

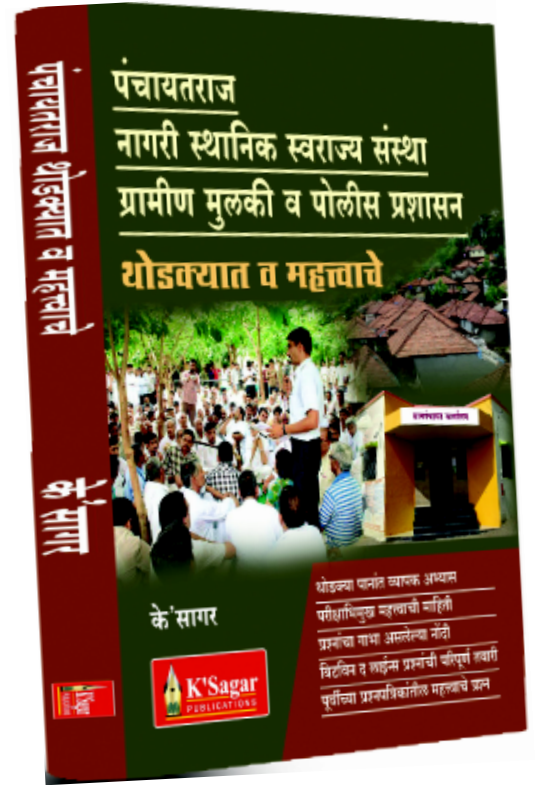
प्रशासन, संविधान, राज्यशास्त्र, सामाजिक
न्याय व आंतरराष्ट्रीय संबंध महाराष्ट्राच्या
काही भारांशासह

- भारतीय संविधान : ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, उत्क्रांती, वैशिष्ट्ये, सुधारणा, महत्त्वपूर्ण तरतुदी आणि मूलभूत संरचना.
- संघ व राज्ये यांची कार्ये व जबाबदाऱ्या, संघराज्य रचनेशी संबंधित प्रश्न व आव्हाने, स्थानिक पातळीवर अधिकार आणि वित्त व्यवस्था यांचे प्रदान आणि त्यातील आव्हाने.
- विविध अंगांमधील अधिकारांची विभागणी, वाद निवारण यंत्रणा व संस्था.
- भारतीय सांविधानिक योजनेची इतर देशांशी तुलना.
- संसद व राज्य विधानमंडळे : संरचना, कार्यप्रणाली, कामकाज चालविणे, अधिकार व विशेषाधिकार आणि यांपासून उद्भवणारे प्रश्न.
- कार्यपालिका, न्यायपालिका यांची रचना, संघटन आणि कार्ये, सरकारची मंत्रालये व विभाग, दबाव गट आणि औपचारिक/अनौपचारिक संघ आणि त्यांची राज्य व्यवस्थे-मधील भूमिका.
- स्थानिक स्वराज्य संस्था.
- लोकप्रतिनिधित्व अधिनियमाची ठळक वैशिष्ट्ये.
- विविध सांविधानिक पदांच्या नियुक्त्या, विविध सांविधानिक मंडळाचे अधिकार कार्ये व जबाबदाऱ्या.
- वैधानिक, नियामक व विविध अर्धन्यायिक मंडळे.
- विविध क्षेत्रांमधील विकासासाठी सरकारी धोरणे व घटक यांचे संकल्पन व अंमलबजावणी करताना उद्भवणाऱ्या समस्या.
- विकास प्रक्रिया व विकास उद्योग : अशासकीय संघटना, स्वयंसहायता गट, विविध गट व संघ, देणगीदार, धर्मादाय संस्था, संस्थात्मक व इतर हितसंबंधित व्यक्ती यांच्या भूमिका.

- समाजातील दुबळ्या घटकांसाठी केंद्राच्या व राज्याच्या कल्याणकारी योजना आणि या योजनांची कामगिरी, यंत्रणा, कायदे, या दुबळ्या घटकांच्या संरक्षणासाठी व लाभासाठी गठित केलेल्या संस्था व मंडळे.
- आरोग्य, शिक्षण, मानव संसाधन यांसारख्या सामाजिक क्षेत्र/सेवाशी निगडित घटकांच्या विकास व व्यवस्थापन संबंधातले प्रश्न.
- दारिद्र्य व उपासमार यांच्याशी संबंधित प्रश्न.
- प्रशासन, पारदर्शकता व उत्तरदायित्व, ई-प्रशासन : उपयोजने, प्रतिमाने, यश, मर्यादा व क्षमता यांबाबतचे महत्त्वाचे पैलू; नागरिकांची सनद, पारदर्शकता व उत्तरदायित्व आणि संस्थात्मक व इतर उपाययोजना.
- नागरी सेवांची लोकशाहीमधील भूमिका.
- भारत आणि शेजारील राष्ट्र यांचे संबंध.

- द्विपक्षीय, प्रादेशिक व जागतिक गट आणि भारताचा समावेश असणारे आणि/किंवा भारताच्या हितसंबंधाला बाधा पोहोचवणारे करारनामे.
- विकसित व विकसनशील देशांच्या धोरणांचा आणि राजकारणाचा भारताच्या हितसंबंधांवर आणि भारतीय भांडवलदारांवर होणारा परिणाम.
- महत्त्वाच्या आंतरराष्ट्रीय संस्था, अभिकरणे, मंच, त्यांची रचना व जनादेश.

लवकरच!!

भारताचे परराष्ट्र धोरण,
आंतरराष्ट्रीय संबंध व
आंतरराष्ट्रीय संघटना

के'सागर

प्रा. व्ही. बी. पाटील

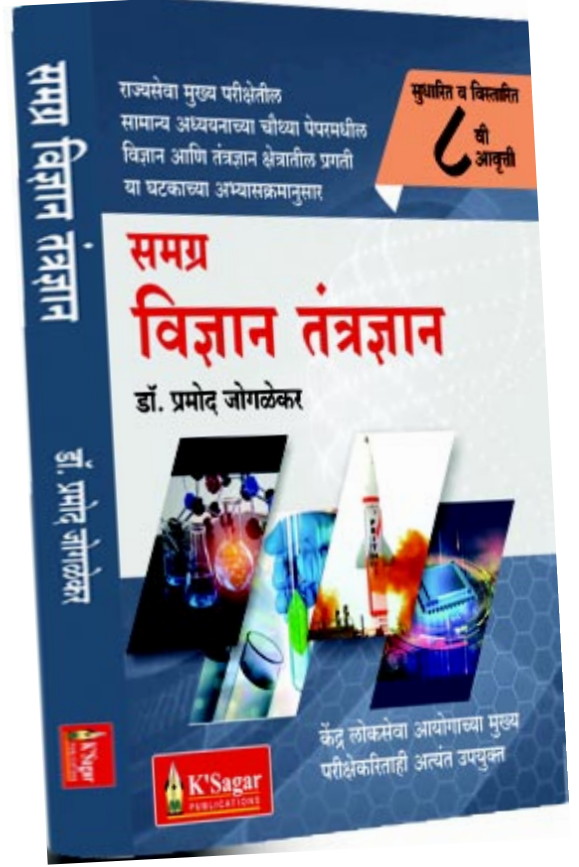
डॉ. हर्षवर्धन यादव

पेपर – ६ (२५० गुण)

सामान्य अध्ययन : ३

तंत्रज्ञान, आर्थिक विकास, जैवविविधता,
पर्यावरण, सुरक्षा व आपत्ती व्यवस्थापन
महाराष्ट्राच्या काही भारांशासह

- भारतीय अर्थव्यवस्था आणि नियोजनाशी संबंधित मुद्दे, साधनसंपत्तीचे एकत्रीकरण, वाढ, विकास व रोजगार.
- सर्वसमावेशक वाढ व त्यातून उद्भवणाऱ्या समस्या.
- सरकारी अर्थसंकल्प.
- देशाच्या विविध भागांतील मुख्य पिके व पीक पद्धती, विविध प्रकारचे सिंचन व सिंचन पद्धती, साठवण, शेती उत्पादनांची वाहतूक व विपणन, मर्यादा व संबंधित अडचणी, शेतकऱ्यांच्या साहाय्यासाठी ई-तंत्रज्ञान.
- प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष शेती अनुदान आणि किमान आधारभूत किमतींशी संबंधित मुद्दे, सार्वजनिक वितरण प्रणाली - उद्दिष्टे, कार्यप्रणाली, मर्यादा, सुधारणा; शिलकी साठा व अन्नसुरक्षाची समस्या, तंत्रज्ञान मोहीम, पशुपालनाचे अर्थशास्त्र.
- भारतातील अन्न प्रक्रिया आणि संबंधित उद्योग : व्याप्ती आणि महत्त्व, स्थान, प्रतिवाह व अनुवाह आवश्यकता, पुरवठा साखळी व्यवस्थापन.
- भारतातील जमीन सुधारणा.
- अर्थव्यवस्थेवर उदारीकरणाचे परिणाम, औद्योगिक धोरणातील बदल आणि औद्योगिक विकासावर त्यांचे परिणाम.
- पायाभूत सुविधा : ऊर्जा, बंदरे, रस्ते, विमानतळ, रेल्वे इत्यादी.
- गुंतवणूक प्रतिमाने.
- विज्ञान व तंत्रज्ञान : घडामोडी व त्यांचे उपयोजन आणि दैनंदिन जीवनातील परिणाम.
- विज्ञान व तंत्रज्ञानातील भारतीयांची कामगिरी; तंत्रज्ञानाचे स्वदेशीकरण आणि नवीन तंत्रज्ञान विकसित करणे.
- माहिती तंत्रज्ञान, अवकाश, संगणक, रोबोटिक्स, सूक्ष्म तंत्रज्ञान, जैवतंत्रज्ञान या क्षेत्रांमधील जागरूकता आणि बौद्धिक मालमत्ता हक्कांशी संबंधित समस्या.

- संवर्धन, पर्यावरणीय प्रदूषण आणि अवनती, पर्यावरणीय आघात निर्धारण.
- आपत्ती व आपत्ती व्यवस्थापन, आपत्ती जोखीम लवचीक-पणा, लवचीक समाज.
- विकास आणि उग्रवादाचा प्रसार यांच्यामधील दुवे.
- अंतर्गत सुरक्षेसाठी आव्हाने निर्माण करण्यात बाह्य राज्य व गैरराज्य घटकांची भूमिका.
- संप्रेषण जाळ्यामार्फत अंतर्गत सुरक्षेसाठी आव्हाने, अंतर्गत सुरक्षा आव्हानांमध्ये प्रसार माध्यमे व सामाजिक नेटवर्किंग साइट्सची भूमिका, सायबर सुरक्षेच्या मूलभूत बाबी, आर्थिक गैरव्यवहार व त्यावरील प्रतिबंध.
- सुरक्षा आव्हाने आणि सीमाक्षेत्रातील त्यांचे व्यवस्थापन, दहशतवादाबरोबर संघटित गुन्हेगारीचा संबंध.
- विविध सुरक्षा दले आणि अभिकरणे व त्यांचे जनादेश.

लवकरच!!

श्रीकांत क्षीरसागर निवृत्त पोलीस
उपअधिक्षक यांनी त्यांच्या प्रदीर्घ
वास्तव अनुभवातून अन् तितक्याच
प्रदीर्घ व्यासंगातून साकारलेला
अभ्यासपूर्ण संदर्भ...

**आपत्ती,
आपत्ती व्यवस्थापन
व अंतर्गत सुरक्षा...**

इंडियन हिस्टॉरिकल प्लेसेस

UPSC/MPSC मुख्य व इतर सर्व स्पर्धा परीक्षा यांकरिता अत्यंत उपयुक्त असे

नवीन अभ्यासक्रमानुसार

इंडियन हिस्टॉरिकल प्लेसेस

मूल लेखक - डॉ. हुकमचंद जैन

अनुपलब्ध - डॉ. एम. व्ही. काळे

भारतातील ऐतिहासिक स्थळांवरील अभ्यासपूर्ण विवेचन

के'सागर पब्लिकेशन्स

पेपर ७ (२५० गुण)
सामान्य अध्ययन : ४

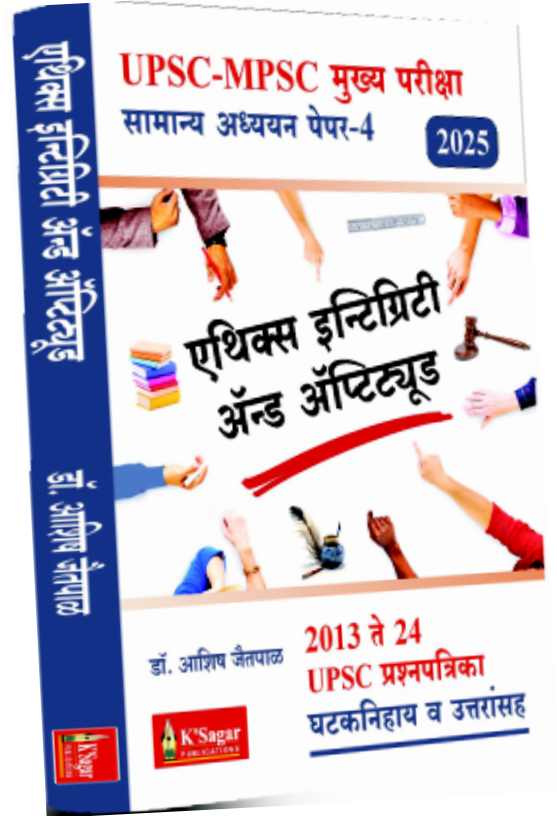
नीतिशास्त्र, सचोटी आणि अभियोग्यता

या अंतर्गत समाविष्ट असलेले प्रमुख विषय म्हणजे नीति-शास्त्र, सचोटी आणि योग्यता. या पेपरमध्ये उमेदवारांची सचोटी, सार्वजनिक जीवनातील समंजसपणा आणि समाजाशी व्यवहार करताना त्याला सामोरे जाव्या लागणाऱ्या विविध समस्या आणि संघर्षाबाबतच्या समस्या सोडविण्याच्या दृष्टिकोनाशी संबंधित समस्यांबाबत उमेदवारांची वृत्ती आणि दृष्टिकोन तपासण्यासाठीच्या प्रश्नांचा समावेश असेल. यावरील प्रश्नांमध्ये पैलू निश्चित करण्यासाठी घटना अभ्यास (केस स्टडी) याचा वापर केला जाईल. पुढील स्थूल क्षेत्रांचा समावेश केला जाईल.

अभ्यासक्रम

- **नीतिशास्त्र आणि मानवी परस्पराभिमुखता** : मानवतेच्या नीतिमतेचे सार, निर्धारक आणि परिणाम, नैतिकतेचे परिमाण, नीतिशास्त्र-खाजगी आणि सार्वजनिक संबंधांमधील, मानवी मूल्ये, महान नेते, सुधारक व प्रशासक यांचे जीवन आणि शिकवण यांपासून धडे, मूल्ये रुजविण्यासाठी कुटुंब, समाज व शैक्षणिक संस्था यांच्या भूमिका.
- **अभिवृत्ती** : घटक, संरचना, कार्य; त्याचा प्रभाव आणि विचार व वर्तन यांच्याशी संबंध. नैतिक आणि राजकीय अभिवृत्ती, सामाजिक परिणाम व पाठपुरावा.
- **नागरी सेवेसाठी अभियोग्यता आणि मूलभूत मूल्ये**, सचोटी, निःपक्षपातीपणा आणि पक्षीय निरपेक्षता, वस्तुनिष्ठता, सार्वजनिक सेवेसाठी समर्पण, सहानुभूती, सहिष्णुता आणि दुर्बल घटकांप्रति सहानुभूती.
- **भावनिक बुद्ध्यांक** : संकल्पना आणि त्याची उपयोगिता, प्रशासन आणि कारभारामध्ये त्यांची उपयुक्तता आणि उपयोजन.
- **भारत आणि जगातील नैतिक विचारवंतांचे आणि तत्त्वज्ञांचे योगदान.**
- **लोक प्रशासनातील सार्वजनिक/नागरी सेवा मूल्ये आणि नैतिकता** : स्थिती व समस्या, सरकारी व खाजगी संस्थां-मधील नैतिक चिंता आणि कोंडी; नैतिक मार्गदर्शनाचे स्रोत म्हणून कायदे नियम, विनियम व सदसद्विवेकबुद्धी, उत्तर-दायित्व आणि नैतिक शासन; शासनामध्ये नैतिकता आणि नैतिक मूल्यांचे बळकटीकरण; आंतरराष्ट्रीय संबंध आणि निधीकरणामधील नैतिक समस्या; निगम प्रशासन.

- **प्रशासनातील सभ्यता** : लोकसेवेची संकल्पना; प्रशासन व सभ्यता यांचा तत्त्वज्ञानात्मक आधार, माहितीची देवाण-घेवाण आणि सरकारमधील पारदर्शकता, माहितीचा अधिकार, नीतिसंहिता, आचारसंहिता, नागरिकांची सनद, कार्य-संस्कृती, सेवाप्रदानाचा दर्जा, सार्वजनिक निधीचा विनियोग, भ्रष्टाचाराची आव्हाने.
- **वरील समस्यांवरील घटना अभ्यास.**

लवकरच!!

डॉ. अन्नदाते यांच्या अभ्यासू; व्यासंगी व अनुभवी लेखणीतून साकारलेला संदर्भ....

संपूर्ण नीतिशास्त्र,
सचोटी व अभिव्यक्ती

(१०) भूगोल (माध्यम- मराठी आणि इंग्रजी)

पेपर- एक (विषय सांकेतांक १०२७)

भूगोल विषयाची तत्त्वे

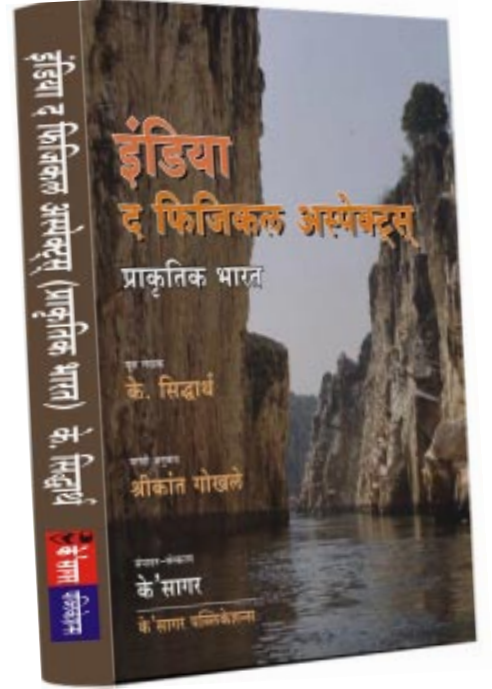
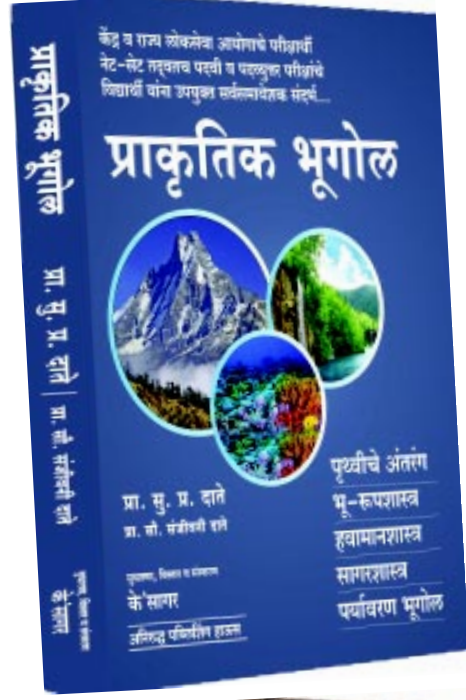
प्राकृतिक भूगोल

१. भूरूपशास्त्र : भूरूप विकासावर नियंत्रण ठेवणारे घटक; अंतर्जात आणि बहिर्जात बले; पृथ्वीच्या कवचाची उत्पत्ती आणि उत्क्रांती; भू-चुंबकत्वाची मूलभूत तत्त्वे; पृथ्वीच्या अंतरंगातील प्राकृतिक स्थिती; भूअभिनती; भूखंड वहन, समस्थायित्व; भूपट्ट विवर्तनिकी : पर्वत निर्माणावरील अलीकडची मते; ज्वालामुखी क्रिया, भूकंप आणि त्सुनामी; भूरूपिक चक्र आणि भूदृश्य विकासाची संकल्पना; अनाच्छादन कालानुक्रम; प्रवाह (चॅनल) रूपिकी; अपक्षरण पृष्ठभाग; उतार विकास; उपयोजित भूरूपशास्त्र; भूरूपशास्त्र; भूशास्त्र आणि पर्यावरण.

२. हवामानशास्त्र : तापमान आणि जागतिक दाब पट्टे, पृथ्वीचा औष्णिक ताळेबंद; वातावरणीय अभिसरण; वाता-वरणीय स्थिरता आणि अस्थिरता. ग्रहीय आणि स्थानिक वारे; मान्सून आणि जेट प्रवाह; वायुराशी आणि आघाडी/सीमा (from-to) समशीतोष्ण आणि उष्णकटिबंधीय चक्रीवादळे; वृष्टीचे प्रकार आणि वितरण; हवा आणि हवामान; कोपेन, थार्नथ्वेट आणि त्रिवार्था यांचे जागतिक हवामानविषयक वर्गीकरण; जलचक्र; जागतिक हवामानातील बदल आणि हवामानातील बदलासंबंधात मानवाची भूमिका आणि प्रतिसाद; उपयोजित हवामानशास्त्र आणि नागरी हवामान.

३. सागरविज्ञान : अटलांटिक, हिंदी आणि पॅसिफिक महासागरांची तळरचना; महासागरांचे तापमान आणि क्षारता; उष्णता आणि क्षार ताळेबंद (budgets); सागरीय निक्षेप; लाटा, प्रवाह आणि भरती-ओहोटी; सागरी साधनसंपत्ती; जैव, खनिज आणि ऊर्जा साधनसंपत्ती; प्रवाळ, प्रवाळ विरंजन; सागर पातळीतील बदल; सागरी कायदे आणि सागरी प्रदूषण.

४. जीवभूगोलशास्त्र : मृदांची उत्पत्ती; मृदांचे वर्गीकरण आणि वितरण; मृदाछेद, मृदेची धूप, ऱ्हास व संधारण; वनस्पती आणि प्राण्यांच्या जागतिक वितरणावर परिणाम करणारे घटक; निर्वनीकरण समस्या आणि संधारणाचे उपाय; सामाजिक वनीकरण; कृषी वनीकरण; वन्य जीवन; प्रमुख जीन संचय केंद्रे.

लवकरच!!

प्रा. के. ए. खतीब यांच्या
प्रदीर्घ लेखन-अध्यापन अनुभवातून
साकारलेला संदर्भ...

प्राकृतिक भूगोल

५. पर्यावरण भूगोल : पारिस्थितिकी तत्त्वे; मानवी पारिस्थितिकीय अनुकूलन; पारिस्थितिकी आणि पर्यावरणावर मानवाचा प्रभाव; वैश्विक आणि प्रादेशिक पारिस्थितिकीतील बदल आणि असंतुलन; परिसंस्था, त्याचे व्यवस्थापन आणि संवर्धन; पर्यावरणीय न्हास, व्यवस्थापन आणि संवर्धन; जैव विविधता आणि शाश्वत विकास, पर्यावरणीय धोरण, पर्यावरणीय धोके आणि सुधारात्मक उपाययोजना, पर्यावरणीय शिक्षण आणि कायदे.

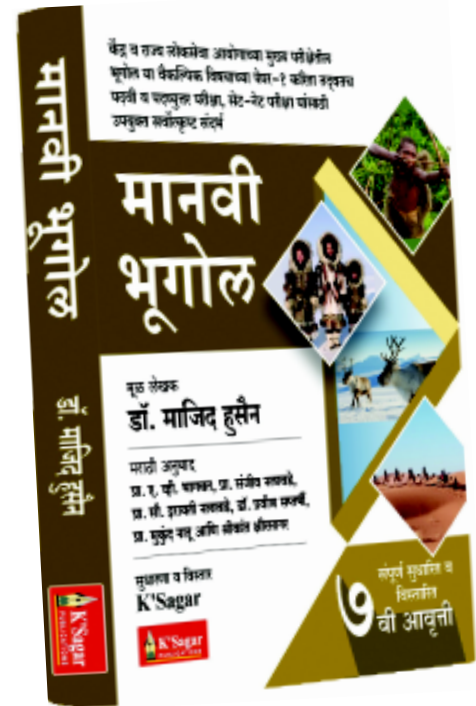

मानवी भूगोल

१. मानवी भूगोलातील परिप्रेक्ष्य : क्षेत्रीय विभिन्नता; प्रादेशिक संश्लेषण; द्विभाजन आणि द्वैतवाद, पर्यावरणवाद; सांख्यिकी क्रांती आणि स्थानीय विश्लेषण; मूलगामी, वर्तना-धिष्ठित मानवी आणि कल्याणकारी दृष्टिकोन; भाषा, धर्म आणि धर्मनिरपेक्षता; जागतिक सांस्कृतिक प्रदेश, मानव विकास निर्देशांक.

२. आर्थिक भूगोल : जागतिक आर्थिक विकास; मापन आणि समस्या; जागतिक साधनसंपत्ती आणि तिचे वितरण; ऊर्जा संकट; वृद्धी मर्यादा : जागतिक कृषी, कृषी प्रदेशांचे प्रकारनिष्ठ वर्गीकरण, कृषी निविष्टा आणि उत्पादकता; अन्न व पोषण समस्या, अन्न सुरक्षा; दुष्काळ : कारणे, परिणाम आणि उपाययोजना; जागतिक उद्योग; स्थानीय प्रारूप आणि समस्या; जागतिक व्यापाराचा आकृतिबंध.

३. लोकसंख्या आणि वसाहत भूगोल : जागतिक लोकसंख्या वाढ आणि वितरण, लोकसंख्याशास्त्रीय वैशिष्ट्ये; स्थलांतराची कारणे आणि परिणाम; अतिरिक्त-न्यूनतम आणि पर्याप्त लोकसंख्या संकल्पना, लोकसंख्या सिद्धान्त, जागतिक लोकसंख्येच्या समस्या आणि धोरणे; सामाजिक स्वास्थ्य आणि जीवनमानाची दर्जा; लोकसंख्या- एक सामाजिक भांडवल, ग्रामीण वसाहतींचे प्रकार आणि आकृतिबंध; ग्रामीण वसाहती-

मधील पर्यावरणीय समस्या; नागरी वसाहतींचा श्रेणीक्रम; नागरी भूरूपवर्णन; अग्रेसर शहरांची संकल्पना आणि श्रेणी-आकार नियम; नगरांचे कार्यात्मक वर्गीकरण; नागरी प्रभाव क्षेत्र, ग्रामीण नागरी पट्टे, उपग्रह नगरे, नागरीकरणाच्या समस्या आणि उपाययोजना; शहरांचा शाश्वत विकास.

४. प्रादेशिक नियोजन : प्रदेशाची संकल्पना, प्रदेशांचे प्रकार आणि प्रादेशिकीकरणाच्या पद्धती; वृद्धी केंद्रे आणि वर्धन केंद्रे; प्रादेशिक असमतोल; प्रादेशिक विकासाची व्यूह-रचना; प्रादेशिक नियोजनामधील पर्यावरणीय समस्या; शाश्वत विकासासाठी नियोजन.

५. मानवी भूगोलातील प्रतिमाने, सिद्धान्त आणि कायदे : मानवी भूगोलातील संस्थात्मक विश्लेषण, माल्थस, मार्स्क आणि लोकसंख्याशास्त्रीय संक्रमण प्रतिमाने; ख्रिस्टलर व लॉश यांचे केंद्रस्थान सिद्धान्त; पेरॉक्स आणि बॉडविले यांचे सिद्धान्त; वॉन थुनेनचे कृषी स्थान प्रतिमान; वेबरचे औद्योगिक स्थान प्रतिमान, ओस्टोव्हचे वृद्धी टप्प्यांचे प्रतिमान, मर्मभूमी (हार्टलॅन्ड) व परिधीभूमी (रिमलॅन्ड) सिद्धान्त; आंतर-राष्ट्रीय सीमा आणि सीमा प्रदेशासंबंधातील कायदे.

पेपर-दोन (विषय सांकेतांक १०२८)

भारताचा भूगोल

१. प्राकृतिक रचना : भारताचे शेजारील देशांशी स्थलीय संबंध; संरचना आणि उठाव (relief); जलनिस्सार प्रणाली आणि पाणलोट क्षेत्र; प्राकृतिक प्रदेश; भारतीय मान्सून यंत्रणा आणि पर्जन्यमानाचे स्वरूप; उष्णकटिबंधीय चक्रीवादळे आणि पश्चिम विक्षोभ; पूर आणि अवर्षण; हवामान प्रदेश, नैसर्गिक वनस्पती; मृदाचे प्रकार आणि तिचे वितरण.

२. साधनसंपत्ती : जमीन, पृष्ठभाग आणि भूजल, ऊर्जा, खनिजे, जैविक आणि सागरी साधनसंपत्ती, वन व वन्यजीव साधनसंपत्ती आणि त्यांचे संवर्धन, ऊर्जा संकटे.

३. कृषी : पायाभूत सुविधा; जलसिंचन, बी-बियाणे, खते, वीज, संस्थात्मक घटक; जमीन धारणा, भू-पट्टेदारी आणि जमीन सुधारणा; पीक पद्धती, कृषी उत्पादकता, कृषी तीव्रता, पीक संयोजन, जमीन क्षमता; कृषी सामाजिक वनीकरण; हरित क्रांती आणि तिचे सामाजिक-आर्थिक पर्यावरणीय परिणाम; कोरडवाहू शेतीचे महत्त्व; पशुधन साधनसंपत्ती

आणि श्वेत क्रांती; जलीय संवर्धन, रेशीम उत्पादन, कृषी आणि कुक्कुटपालन; कृषी प्रादेशिकीकरण; कृषी हवामान क्षेत्रे; कृषी पारिस्थितिकीय प्रदेश.

४. उद्योग : औद्योगिक क्रांती; कापूस, ताग, वस्त्रनिर्माण, लोह आणि पोलाद, अॅल्युमिनिअम, खते, कागद, रसायने आणि औषधनिर्माण, स्वयंचलित (Automotive), कुटीरोद्योग आणि कृषिआधारित उद्योग यांचे स्थान निश्चितीचे घटक; सार्वजनिक क्षेत्रातील उपक्रमांसह उद्योग गृहे आणि संकुले; औद्योगिक प्रादेशिकीकरण; नवीन औद्योगिक निगम धोरण; बहुराष्ट्रीय निगम आणि उदारीकरण; विशेष आर्थिक क्षेत्रे; पर्यावरण स्नेही पर्यटन.

५. वाहतूक, दळणवळण आणि व्यापार : रस्ते, रेल्वे, जलमार्ग, हवाईमार्ग आणि नलिकामार्गांचे जाळे आणि प्रादेशिक विकासांमधील त्यांची पूरक भूमिका; राष्ट्रीय आणि परराष्ट्रीय व्यापाराबाबत बंदरांचे वाढते महत्त्व, व्यापारशेष; व्यापार धोरण; निर्यात प्रक्रिया क्षेत्रे, दळणवळण आणि माहिती तंत्रज्ञानामधील विकास आणि अर्थव्यवस्था आणि समाजावर होणारे त्याचे परिणाम; भारतीय अंतराळ कार्यक्रम.

६. **सांस्कृतिक जडणघडण (setting)** : भारतीय समाजाचे ऐतिहासिक पैलू; वांशिक, भाषिक आणि मानव-वंशीय; विभिन्नता; धार्मिक अल्पसंख्याक; प्रमुख जमाती, जमातींची क्षेत्रे आणि त्यांच्या समस्या; सांस्कृतिक प्रदेश; लोकसंख्येची वाढ, वितरण आणि घनता; लोकसंख्याशास्त्रीय वैशिष्ट्ये: लिंग-गुणोत्तर, वय संरचना, साक्षरता दर, श्रमिक पथक; अवलंबता गुणोत्तर, आयुर्मान, स्थलांतर (आंतर-प्रादेशिक, प्रदेशांतर्गत आणि आंतरराष्ट्रीय) आणि त्यासंबंधित समस्या; लोकसंख्येच्या समस्या आणि धोरणे, आरोग्य निर्देशांक.

७. **वसाहती** : ग्रामीण वसाहतींचे प्रकार, आकृतिबंध आणि भूरूपवर्णन; नगर विकास; भारतीय शहरांचे भूरूपवर्णन; भारतीय शहरांचे कार्यात्मक वर्गीकरण; बृहन्महानगरी प्रदेश आणि महानगरी प्रदेश; नागरी प्रसरण; झोपडपट्टी आणि त्यासंबंधित समस्या; नगर नियोजन; नागरीकरणाच्या समस्या आणि उपाययोजना.

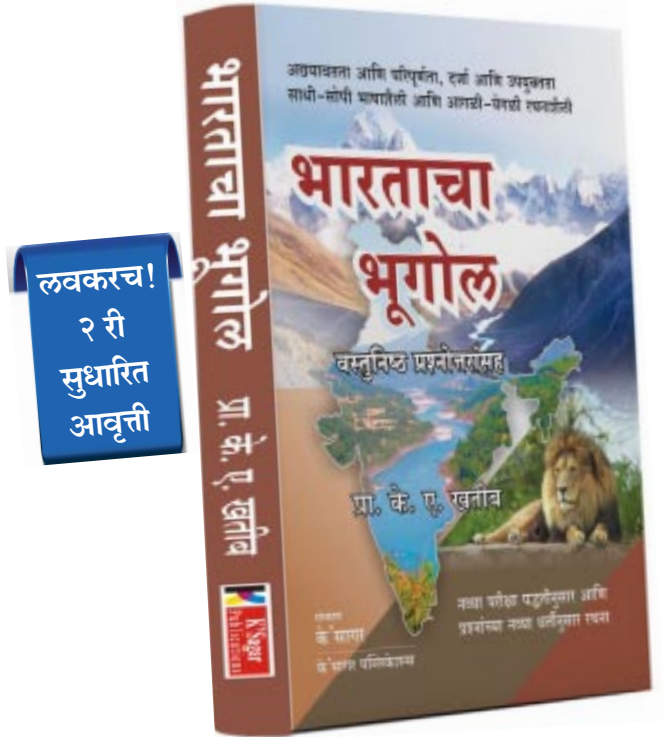
८. **प्रादेशिक विकास आणि नियोजन** : भारतातील प्रादेशिक नियोजनाचा अनुभव; पंचवार्षिक योजना; एकात्मिक ग्रामीण विकास कार्यक्रम; पंचायती राज आणि विकेंद्रित नियोजन; लाभक्षेत्र विकास; पाणलोट क्षेत्र व्यवस्थापन, मागास क्षेत्र, वाळवंट, अवर्षणप्रवण, डोंगरी आदिवासी क्षेत्र विकासा-साठी नियोजन; बहुस्तरीय नियोजन; बेट भूप्रदेशांचे प्रादेशिक नियोजन आणि विकास.

९. **राजकीय पैलू** : भारतीय संघराज्यवादाचा भौगोलिक आधार; राज्य पुनर्रचना; नवीन राज्यांचा उदय; प्रादेशिक जाणीव आणि आंतरराज्यीय समस्या; भारताच्या आंतरराष्ट्रीय सीमा आणि त्यासंबंधातील समस्या; सीमेपलीकडील दहशत-वाद; जागतिक कारभारामधील भारताची भूमिका, दक्षिण आशिया आणि भारतीय महासागर भूराजनीती.

१०. **समकालीन समस्या** : पारिस्थितिकीय समस्या; पर्यावरणीय धोके; भूस्खलन, भूकंप, त्सुनामी, पूर आणि दुष्काळ, महामारी; पर्यावरणीय प्रदुषणाशी संबंधित समस्या, जमीन वापराच्या पद्धतीतील बदल; पर्यावरणीय प्रभाव परीक्षणाची आणि पर्यावरणीय व्यवस्थापनाची तत्त्वे; जनसंख्या विस्फोट आणि अन्न सुरक्षा; पर्यावरणीय न्हास; निर्वनीकरण, वाळवंटीकरण आणि मृदेची धूप; शेतजमीनविषयक समस्या आणि औद्योगिक अशांतता; आर्थिक विकासांमधील प्रादेशिक विषमता; शाश्वत वृद्धी आणि विकासाची संकल्पना; पर्यावरणीय

जागरूकता; नद्यांची जोडणी; जागतिकीकरण आणि भारतीय अर्थव्यवस्था.

टीप : उमेदवारांनी या पेपरमध्ये समाविष्ट असलेल्या विषयांशी संबंधित नकाशावरील एका अनिवार्य प्रश्नाचे उत्तर देणे आवश्यक असेल.

(१२) इतिहास (माध्यम-मराठी व इंग्रजी)

पेपर- एक (विषय सांकेतांक १०३१)

१. साधने : पुरातत्त्वशास्त्रीय साधने : अन्वेषण, उत्खनन, पुरालेखविद्या, नाणकशास्त्र, ऐतिहासिक स्मारके.

साहित्यिक साधने : देशीय, प्राथमिक आणि दुय्यम: काव्य, वैज्ञानिक साहित्य, प्रादेशिक भाषांमधील साहित्य, धार्मिक साहित्य, परकीय वृत्तान्त (account), ग्रीक, चिनी आणि अरब लेखक.

२. प्रागैतिहासिक काळ आणि आद्यैतिहासिक काळ : भौगोलिक घटक; शिकार करणे आणि टोळ्यांनी राहणे (पुराश्मयुग आणि मध्याश्मयुग); शेती करण्यास सुरुवात (नवाश्मयुग आणि कांस्यपाषाण युग)

३. सिंधू खोरे संस्कृती : उत्पत्ती, काळ, विस्तार, वैशिष्ट्ये, ऱ्हास, जीवन आणि महत्त्व, कला व वास्तुशास्त्र.

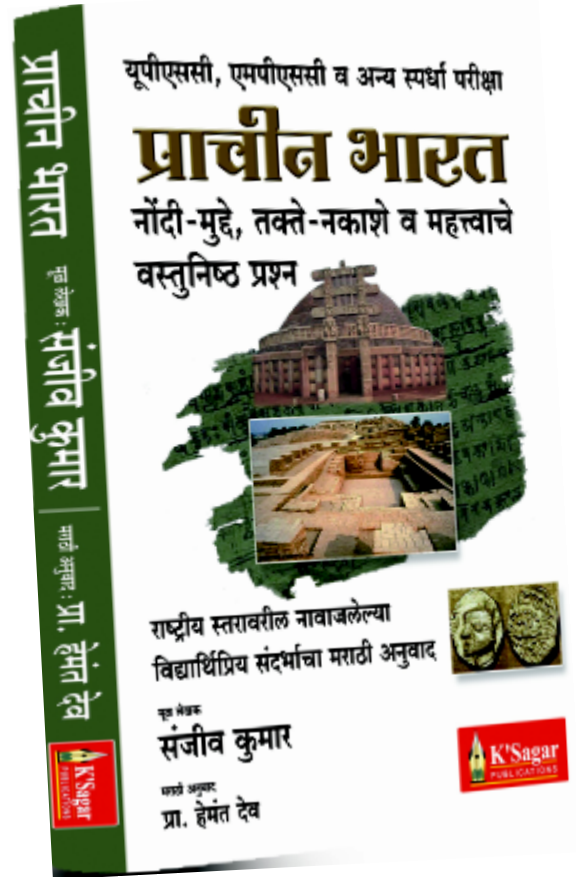
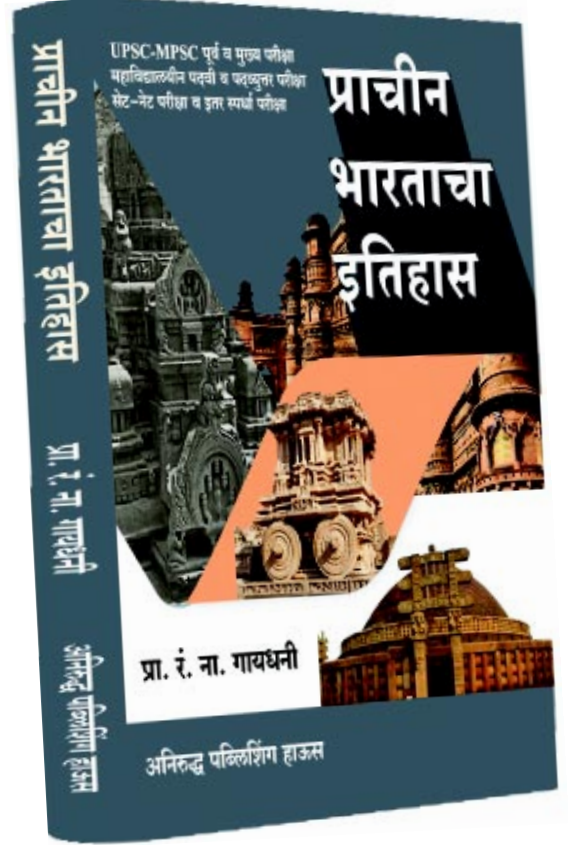
४. बृहदाश्मयुगीन संस्कृती : सिंधूसंस्कृतीखेरीज पशु-पालन व कृषी संस्कृतीची विभागणी, सामूहिक जीवनाचा विकास, वसाहती, शेतीचा विकास, हस्तकला, मातीची भांडी आणि लोह उद्योग.

५. आर्य व वैदिक कालखंड : भारतातील आर्यांचा विस्तार : वैदिक कालखंड : धार्मिक आणि तात्त्विक साहित्य; ऋग्वैदिक ते उत्तर-वैदिक काळातील बदल, राजकीय, सामाजिक आणि आर्थिक जीवन; वैदिक युगाचे महत्त्व; राजेशाही आणि वर्ण व्यवस्थेची उत्क्रांती.

६. महाजनपदांचा कालखंड : राज्यांची निर्मिती (महा-जनपद) : गणराज्य आणि राजेशाही; नागरी केंद्रांचा उदय; व्यापार मार्ग; आर्थिक वृद्धी; नाणेपद्धतीचा प्रारंभ; जैन व बौद्ध धर्माचा प्रसार; मगध व नंद घराण्याचा उदय. इराणी आणि ग्रीक यांची आक्रमणे आणि त्यांचे परिणाम.

७. मौर्य साम्राज्य : मौर्य साम्राज्याचा पाया-चंद्रगुप्त, कौटिल्य व अर्थशास्त्र, अशोक, धर्माची संकल्पना, राजाज्ञा; राज्यव्यवस्था आणि प्रशासन, अर्थव्यवस्था; कला, वास्तुशास्त्र व शिल्पकला; परराष्ट्र संबंध; धर्म, धर्माचा प्रचार; साहित्य, साम्राज्याचे विघटन; शुंग व कण्व.

८. मौर्य-उत्तर कालखंड (इंडो-ग्रीक, शक, कुशाण, पश्चिम क्षत्रप) : बाह्य जगाशी संपर्क, नागरी केंद्रांची वाढ, अर्थव्यवस्था, नाणेपद्धती, धर्माचा विकास, महायान, सामाजिक परिस्थिती, कला, वास्तुशास्त्र, संस्कृती, साहित्य व विज्ञान.

१. पूर्व भारत, दख्खन आणि दक्षिण भारतातील प्रारंभिक राजसत्ता आणि समाज : खारवेल, सातवाहन, संगम कालखंडातील तमिळ राज्य; प्रशासन, अर्थव्यवस्था, भूमी अनुदान, नाणे पद्धती, व्यापारी संघ व नागरी केंद्रे; बौद्ध केंद्र; संगम साहित्य आणि संस्कृती : कला व वास्तुशास्त्र.

१०. गुप्त, वाकाटक आणि वर्धन : राज्यव्यवस्था व प्रशासन, आर्थिक स्थिती, गुप्त कालखंडातील नाणे पद्धती, भूमी अनुदान, नागरी केंद्रांचा न्हास, भारतीय सरंजामशाही, जाती व्यवस्था, महिलांची स्थिती, शिक्षण आणि शैक्षणिक संस्था: नालंदा, विक्रमशिला आणि वल्लभी, साहित्य, वैज्ञानिक साहित्य, कला व वास्तुशास्त्र.

११. गुप्त कालखंडातील प्रादेशिक राजसत्ता : कदंब, पल्लव, बदामीचे चालुक्य; राज्यव्यवस्था व प्रशासन, व्यापारी संघ, साहित्य; वैष्णव व शैव धर्माची वाढ, तमिळ भक्ती चळवळ, शंकराचार्य, वेदान्त; मंदिर संस्था व मंदिर वास्तुकला, पाल, सेन, राष्ट्रकूट, परमार; राज्यव्यवस्था व प्रशासन, सांस्कृतिक पैलू, अरबांचा सिंधवरील विजय; अलबेरुनी, कल्याणी चालुक्य, चोळ, होयसळ, पांड्य; राज्यव्यवस्था आणि प्रशासन; स्थानिक शासन; कला व वास्तुशास्त्राची वाढ, धार्मिक संप्रदाय, मंदिर संस्था व मठ, अग्रहार. शिक्षण व साहित्य; अर्थव्यवस्था व समाज.

१२. प्रारंभिक भारतीय सांस्कृतिक इतिहासातील संकल्पना : भाषा व संहिता, कला व वास्तुशास्त्राच्या उत्क्रांती-मधील प्रमुख टप्पे, प्रमुख तत्त्ववेत्ते आणि ज्ञानशाखा, विज्ञान व गणितातील कल्पना.

१३. प्रारंभिक मध्ययुगीन भारत, इ. स. ७५०-१२०० :

■ राज्यव्यवस्था : उत्तर भारत आणि द्वीपकल्पामधील प्रमुख राजकीय घडामोडी, राजपुतांचे कूळ (Origin) व उदय.

■ चोळ : प्रशासन, ग्रामीण अर्थव्यवस्था आणि समाज, "भारतीय सरंजामशाही".

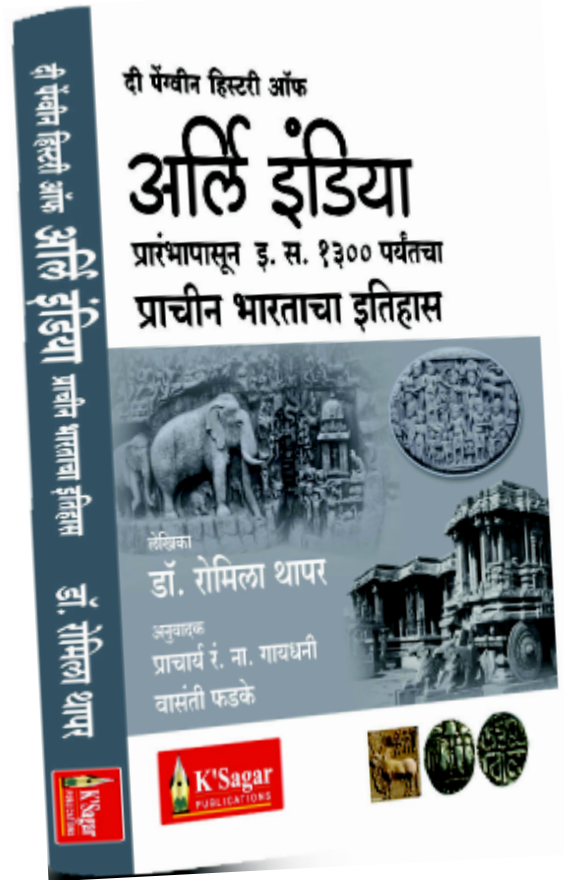
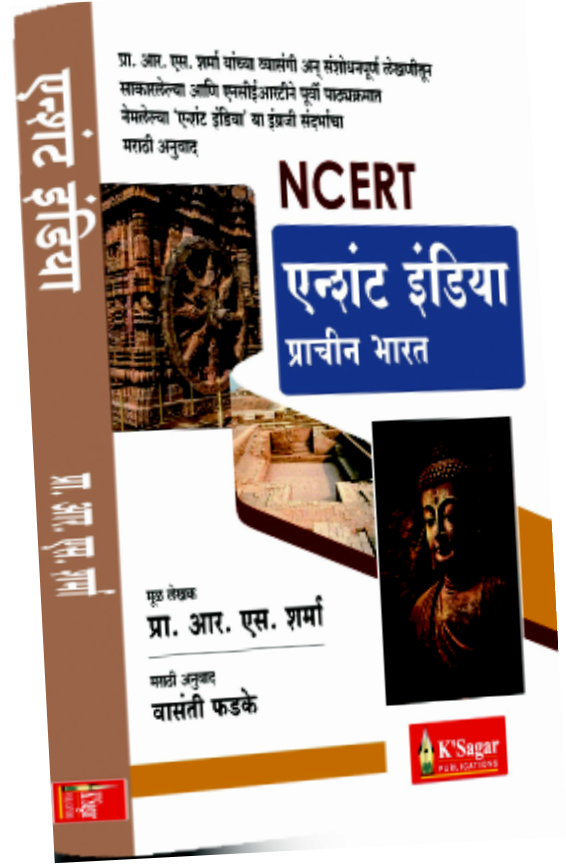
- कृषिप्रधान अर्थव्यवस्था आणि नागरी वसाहती
- व्यापार व वाणिज्य
- समाज : ब्राह्मणांची स्थिती आणि नवीन समाज व्यवस्था.

■ स्त्रियांची स्थिती.

■ भारतीय विज्ञान व तंत्रज्ञान.

१४. भारतातील सांस्कृतिक परंपरा, इ.स. ७५०-१२००

■ तत्त्वज्ञान : शंकराचार्य आणि वेदान्त, रामानुज व विशिष्ट द्वैत, मध्य आणि ब्राह्म-मीमांसा.

■ धर्म : धर्माचे स्वरूप व वैशिष्ट्ये, तमिळ भक्ती पंथ, भक्ती पंथाची वाढ, इस्लाम आणि त्याचे भारतातील आगमन, सुफीवाद.

■ साहित्य : संस्कृतमधील साहित्य, तमिळ साहित्याची वाढ, नव्याने विकसित होत असलेल्या भाषांतील साहित्य, कल्हनची राजतरंगिणी, अल्बेरूनीचा भारत.

■ कला व वास्तुशास्त्र : मंदिर वास्तुकला, शिल्पकला, चित्रकला.

१५. तेरावे शतक

■ दिल्ली सुलतानशाहीची स्थापना : मुहम्मद घोरीची आक्रमणे- मुहम्मद घोरीच्या यशामागील घटक.

■ आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक परिणाम.

■ दिल्लीच्या सुलतानशाहीची स्थापना आणि प्रारंभिक तुर्की सुलतान.

■ दृढीकरण : इल्तुतमिश आणि बलबन यांची राजवट.

१६. चौदावे शतक

■ 'खिल्जी क्रांती'

■ अल्लाउद्दीन खिल्जी : जिंकलेले प्रदेश आणि प्रादेशिक विस्तार, कृषिविषयक व आर्थिक उपाययोजना.

■ मुहम्मद तुघलक : प्रमुख प्रकल्प, कृषिविषयक उपाय-योजना, मुहम्मद तुघलककालीन नोकरशाही.

■ फिरोझ तुघलक : कृषिविषयक उपाययोजना, स्थापत्य अभियांत्रिकी आणि सार्वजनिक बांधकामामधील कामगिरी, सुलतानशाहीचा न्हास, परराष्ट्रीय संबंध आणि इब्न-बतुताचे वर्णन.

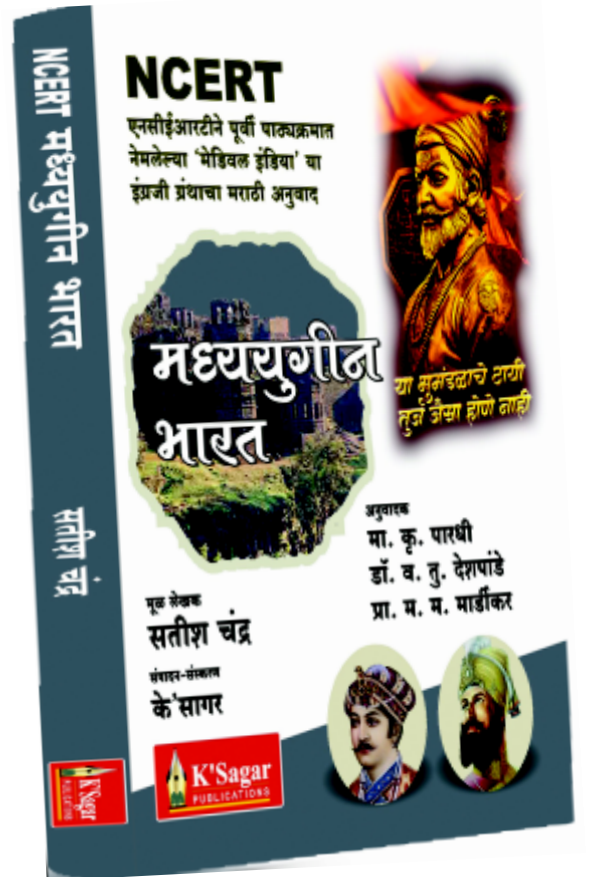
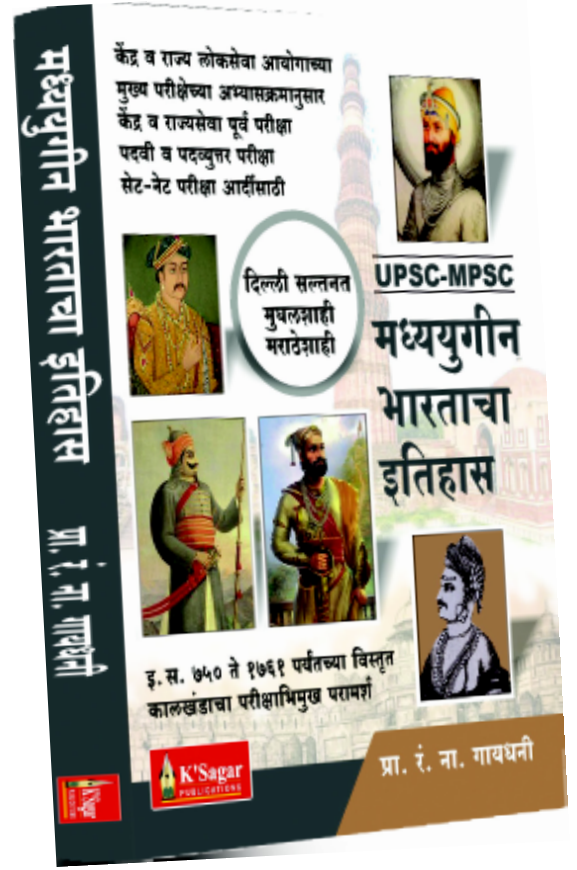
१७. चौदाव्या व पंधराव्या शतकातील समाज, संस्कृती आणि अर्थव्यवस्था

■ समाज : ग्रामीण समाजाची रचना, सत्ताधीशांचे वर्ग, शहरी रहिवासी, महिला, धर्मातील वर्ग, सुलतानशाही-मधील जाती आणि गुलामी, भक्ती व सुफी चळवळ

■ संस्कृती : पार्शियन साहित्य, उत्तर साहित्य भारताच्या प्रादेशिक भाषांतील साहित्य, दक्षिण भारताच्या भाषामधील वाङ्मय, सुलतानशाहीमधील वास्तुशास्त्र आणि नवीन संरचनात्मक नमुने, संमिश्र संस्कृतीची उत्क्रांती.

■ अर्थव्यवस्था : कृषी उत्पादन, नागरी अर्थ-व्यवस्थेचा उदय आणि अकृषी उत्पादन, व्यापार व वाणिज्य

१८. पंधरावे शतक व सोळाव्या शतकाचा प्रारंभाचा-राजकीय विकास आणि अर्थव्यवस्था

■ **प्रांतीय राजघराण्यांचा उदय** : बंगाल, काश्मीर (झेन-उल -अबेदिन), गुजरात.

- माळवा, बहामनी राज्य.
- विजयनगर साम्राज्य.
- लोदी.
- मुघल साम्राज्य, प्रारंभिक स्थिती; बाबर, हुमायून.
- **सूर साम्राज्य** : शेरशाहाचे प्रशासन; पोर्तुगिजांचे वसाहतविषयक उपक्रम; भक्ती व सुफी चळवळी.

१९. **पंधरावे शतक आणि सोळाव्या शतकाचा प्रारंभ-समाज व संस्कृती**

- प्रादेशिक संस्कृतीची वैशिष्ट्ये
- साहित्यिक परंपरा
- प्रांतिक वास्तुशास्त्र
- विजयनगरच्या साम्राज्यातील समाज, संस्कृती, साहित्य आणि कला.

२०. **अकबर**

- जिंकलेले प्रदेश आणि साम्राज्याचे दृढीकरण
- जहांगीर व मनसब पद्धतीची सुरुवात
- राजपूतविषयक धोरण
- धार्मिक व सामाजिक दृष्टिकोनाचा विकास, सुलह-ए-कुल सिद्धान्त व धार्मिक धोरण.

- कला व तंत्रज्ञानाला राजाश्रय.

२१. **सतराव्या शतकातील मुघल साम्राज्य**

■ जहांगीर, शाहजान आणि औरंगजेब यांची प्रमुख प्रशासकीय धोरणे.

- साम्राज्य व जमीनदार
- जहांगीर, शाहजान आणि औरंगजेब यांची धार्मिक धोरणे.

- मुघल राज्याचे स्वरूप
- सतराव्या शतकाच्या उत्तरार्धातील अराजक आणि बंड.

- अहोम राज्य
- शिवराय आणि प्रारंभिक मराठा राज्य

२२. **१६ व्या आणि १७ व्या शतकातील अर्थ-व्यवस्था व समाजव्यवस्था**

- लोकसंख्या, कृषी आणि हस्तकला उत्पादन.
- शहरे, डच, इंग्रज, फ्रेंच कंपन्यांमार्फत युरोपबरोबर व्यापार : एक व्यापार क्रांती.

- भारतीय व्यापारी वर्ग, बँकिंग, विमा आणि पतपेढ्या.
- शेतकऱ्यांची स्थिती, महिलांची स्थिती.
- शीख समुदाय व खालसा पंथाचा उदय.

२३. **मुघलकालीन संस्कृती**

- पर्शियन इतिहासलेखन आणि इतर साहित्य
- हिंदी व धार्मिक साहित्य
- मुघल वास्तुशास्त्र
- मुघल चित्रकला
- प्रांतीय वास्तुशास्त्र आणि चित्रकला
- शास्त्रीय संगीत
- विज्ञान व तंत्रज्ञान

२४. **अठरावे शतक**

- मुघल साम्राज्याच्या न्हासाचे घटक
- **प्रादेशिक राज्ये** : निजाम, दख्खन, बंगाल, अवध
- पेशव्यांच्या आधिपत्याखालील मराठ्यांचे राज्य
- मराठ्यांची आर्थिक व वित्तीय व्यवस्था
- अफगाण सत्तेचा उदय, पानिपतची लढाई १७६१.
- ब्रिटिशांच्या विजयाच्या पूर्वसंध्येला राजकीय, सांस्कृतिक आणि आर्थिक स्थिती.

मध्ययुगीन
भारतीय वारसा,
संस्कृती, कला
व साहित्य

पेपर-दोन (विषय सांकेतांक १०३२)

१. भारतामध्ये युरोपियनांचे आगमन : प्रारंभिक काळातील युरोपियन वसाहती; पोर्तुगीज आणि डच; इंग्रज व फ्रेंच ईस्ट इंडिया कंपनी; वर्चस्वासाठी त्यांचे संघर्ष; कर्नाटक युद्धे, बंगाल-इंग्रज आणि बंगालचे नवाब यांच्यातील संघर्ष; सिराज उद्दौल्ला व इंग्रज, प्लासीची लढाई; प्लासीचे महत्त्व.

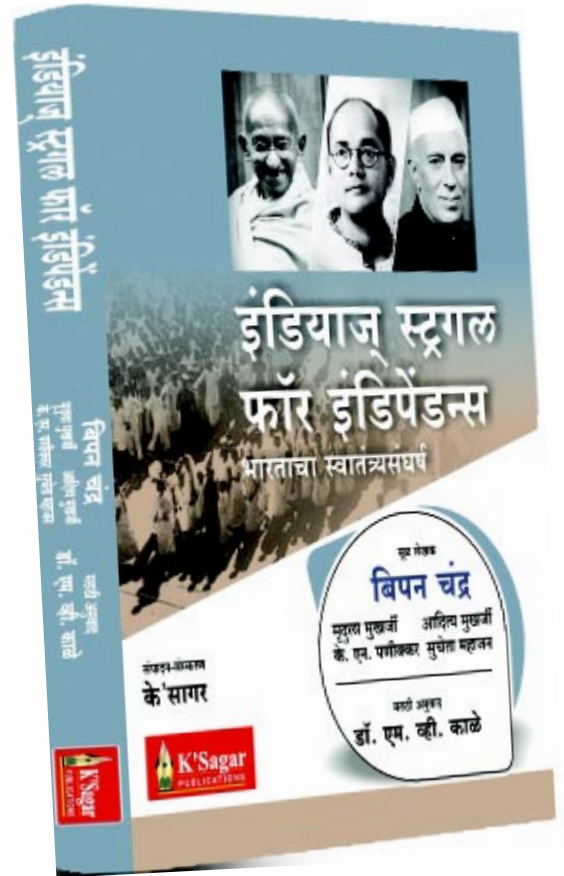
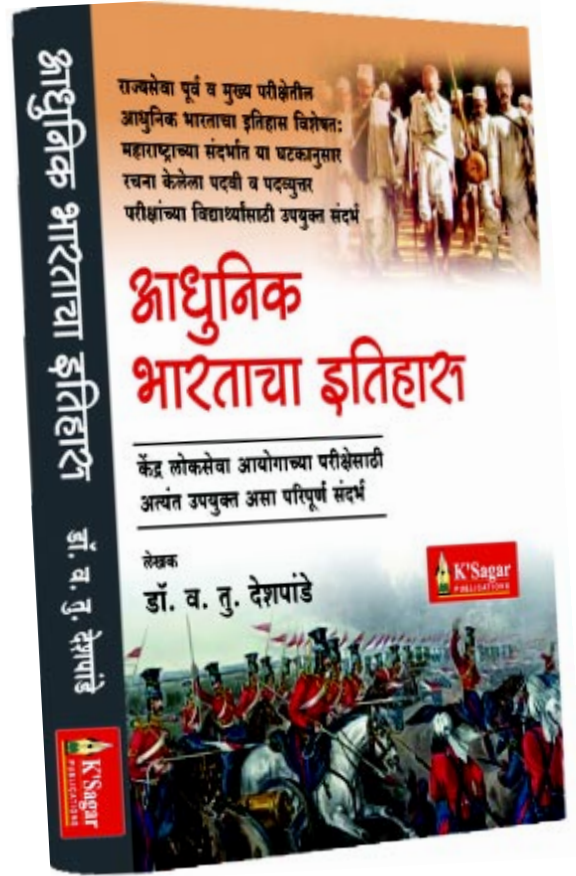
२. भारतातील ब्रिटिशांचा विस्तार : बंगाल- मीर जाफर व मीर कासीम; बक्सारची लढाई, म्हैसूर; मराठा; तीन इंग्रज-मराठा युद्धे, पंजाब.

३. ब्रिटिश राजवटीची प्रारंभिक रचना : प्रारंभीची प्रशासकीय रचना : द्विदल राज्य पद्धतीकडून थेट नियंत्रणाकडे; रेग्युलेंटिंग कायदा (१७७३); द पिट्स ॲक्ट (१७८४), चार्टर ॲक्ट (१८३३); मुक्त व्यापाराचे स्वातंत्र्य (Voice) आणि ब्रिटिशांच्या वसाहतविषयक राजवटीचे बदलते स्वरूप; इंग्रजांचा उपयोगितावाद व भारत.

४. ब्रिटिश वसाहतवादी राजवटीचा अर्थव्यवस्थेवर प्रभाव : ब्रिटिश भारतातील जमीन महसूल पद्धती; कायमधारा पद्धती; रयतवारी पद्धती; महालवारी पद्धती; महसुली व्यवस्थेचा अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम; कृषीचे व्यापारीकरण; भूमिहीन कृषी मजुरांचा उदय; ग्रामीण समाजाची निर्धनता; पारंपरिक व्यापार व वाणिज्य यामधील अव्यवस्था; अनौद्योगीकरण, पारंपरिक हस्तकलांचा व्हास, संपत्तीचे निःसारण; भारताचे आर्थिक परिवर्तन; तार व टपाल सेवांसह रेल्वे-रस्ते मार्गांचे आणि दळणवळणाचे जाळे; ग्रामीण भागातील दुष्काळ व दारिद्र्य: युरोपियन व्यावसायिक उपक्रम आणि त्यांच्या मर्यादा.

५. सामाजिक व सांस्कृतिक विकास : स्वदेशी शिक्षणाची स्थिती आणि त्याची अव्यवस्था; पौर्वात्य-इंग्रजी अभ्यासकांमधील वाद; भारतात पाश्चिमात्य शिक्षणाची सुरुवात; मुद्रणकलेचा (प्रेस) उदय; साहित्य व जनमत; आधुनिक देशी भाषांचा उदय; विज्ञानाची प्रगती; भारतातील ख्रिश्चन मिशनऱ्यांच्या हालचाली.

६. बंगाल आणि इतर प्रांतातील सामाजिक व धार्मिक सुधारणा चळवळी : राजा राममोहन रॉय, ब्राह्मो समाज चळवळ; देवेन्द्रनाथ टागोर; ईश्वरचंद्र विद्यासागर; यंग बंगाल चळवळ; दयानंद सरस्वती; सती, विधवा पुनर्विवाह, बाल विवाह इत्यादींसह भारतातील सामाजिक सुधारणा चळवळी; आधुनिक भारताच्या वृद्धीसाठी भारतीय प्रबोधन युगाचे योगदान, इस्लामिक पुनरुज्जीवन वाद- फेराझी व वहाबी चळवळी.

७. ब्रिटिश राजवटीला भारतीयांची प्रतिक्रिया : रंगपूर धिंग (१७८३), कोल बंड (१८३२), मलबार मधील मोपला बंड (१८४१-१९२०), संधाळ हुल (१८५५), निळीचे बंड (१८५९-६०), दख्खन उठाव (१८७५) आणि मुंडा उलगुलन (१८९९-१९००) यांसह १८ व्या व १९ व्या शतकातील शेतकरी चळवळी व आदिवासी उठाव; १८५७ चा उठाव; उगम, स्वरूप, अपयशाची कारणे, परिणाम; १८५७ नंतरच्या कालावधीत शेतकरी उठावांच्या स्वरूपातील बदल १९२० ते १९३० मधील शेतकरी चळवळी.

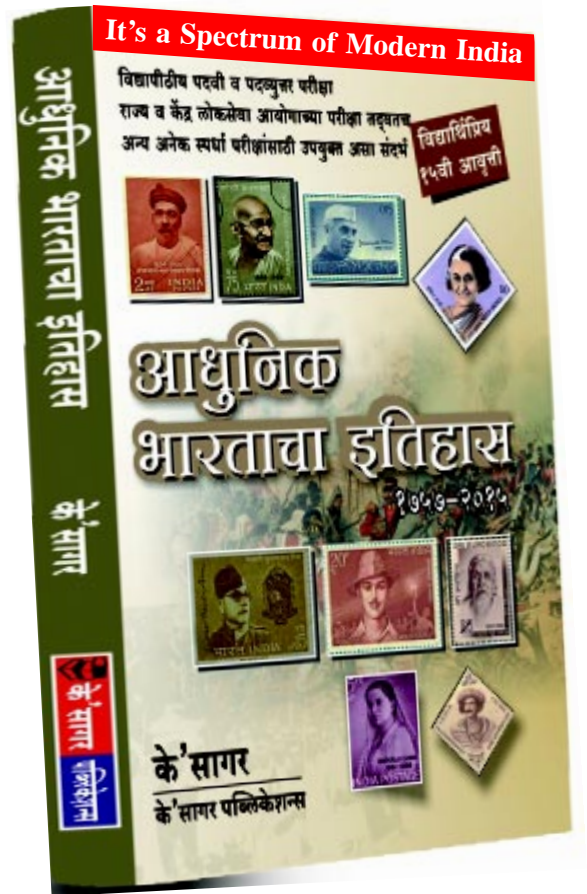
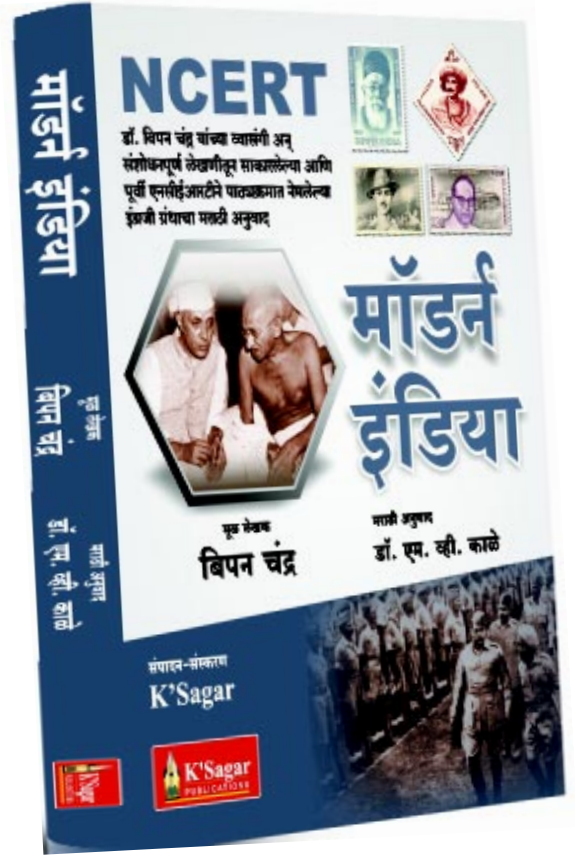
८. भारतीय राष्ट्रवादाचा उदय होण्यास कारणीभूत ठरलेले प्रमुख घटक : काँग्रेसपूर्व संघटनांचे राजकारण, भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसची स्थापना; काँग्रेसच्या उदयाच्या संबंधातील सुरक्षा झडपेचा (सेफ्टी व्हॉल्व्ह) सिद्धान्त, काँग्रेसचे कार्यक्रम व उद्दिष्टे; सुरुवातीच्या काळातील काँग्रेस नेतृत्वाची सामाजिक जडणघडण; मवाळवादी आणि जहालवादी, बंगालची फाळणी (१९०५); बंगालमधील स्वदेशी चळवळ; स्वदेशी चळवळीचे आर्थिक आणि राजकीय पैलू; भारतातील क्रांतिकारी जहाल-मतवादाची सुरुवात.

९. महात्मा गांधींचा उदय; गांधीवादी राष्ट्रवादाचे स्वरूप; गांधीजींची लोकप्रिय आवाहने; रौलट सत्याग्रह; खिलाफत चळवळ, असहकार चळवळ; असहकार चळवळीच्या अखेरीपासून सविनय कायदेभंगाच्या चळवळीच्या प्रारंभा-पर्यंतचे राष्ट्रीय राजकारण, सविनय कायदेभंग चळवळीचे दोन टप्पे; सायमन आयोग; नेहरू अहवाल; गोलमेज परिषदा, राष्ट्रवाद आणि शेतकरी चळवळ; राष्ट्रवाद आणि कामगार वर्गाच्या चळवळी, भारतीय राजकारणातील महिला आणि भारतीय तरुण व विद्यार्थी (१८८५-१९४७); १९३७ ची निवडणूक आणि मंत्रिमंडळाची निर्मिती; क्रिप्स आयोग; भारत छोडो चळवळ; वेव्हेल योजना; कॅबिनेट आयोग.

१०. १८५८ ते १९३५ मधील वासाहतिक भारतातील घटनात्मक विकास.

११. राष्ट्रीय चळवळीतील इतर प्रवाह, क्रांतिकारी चळवळी : बंगाल, पंजाब, महाराष्ट्र, उत्तर प्रदेश, मद्रास प्रांत, भारताबाहेरील क्रांतिकारी चळवळी/डावी विचारसरणी; काँग्रेसमधील डावी विचारसरणी; जवाहरलाल नेहरू, सुभाष-चंद्र बोस, काँग्रेस समाजवादी पक्ष, भारतीय साम्यवादी पक्ष, इतर डावे पक्ष.

१२. अलगाववादी राजकारण : मुस्लीम लीग; हिंदू महासभा; जातीयतावाद आणि फाळणीचे राजकारण, सत्तेचे हस्तांतरण; स्वातंत्र्य.

१३. राष्ट्रबांधणी : पं. नेहरूंचे परराष्ट्र धोरण : भारत आणि त्याचे शेजारी (१९४७-१९६४); राज्यांची भाषावार पुनर्रचना (१९३५-१९४७); प्रादेशिकतावाद आणि प्रादेशिक असमानता; संस्थानांचे विलीनीकरण; निवडणूक राजकारणा-मध्ये संस्थानिक राष्ट्रीय भाषेचा प्रश्न,

१४. १९४७ नंतरची जातीयता आणि वांशिकता; उत्तर वसाहतवादी निवडणूक राजकारणातील मागास जाती आणि जमाती; दलित चळवळी.

१५. आर्थिक विकास आणि राजकीय बदल जमीन सुधारणा, नियोजनाचे राजकारण आणि ग्रामीण पुनर्रचना; उत्तर वसाहतवादी भारतातील परिस्थितिकी आणि पर्यावरण धोरण; विज्ञानाची प्रगती.

१६. प्रबोधन आणि आधुनिक कल्पना

(१) प्रबोधनाच्या मुख्य कल्पना: कांट, रूसो.

(२) वसाहतीमधील प्रबोधनाचा प्रसार.

(३) समाजवादी विचारसरणीचा उदय (मार्क्सवादा-पर्यंत); मार्क्सवादी समाजवादाचा विस्तार प्रसार.

१७. आधुनिक राजकारणाचा उगम

(१) युरोपियन राज्यपद्धती

(२) अमेरिकन राज्यक्रांती आणि संविधान

(३) फ्रेंच राज्यक्रांती आणि नंतरचा काळ

(१७८९- १८१५)

(४) अब्राहम लिंकन यांच्या संदर्भात अमेरिकन गृहयुद्ध आणि गुलामगिरीचे उच्चाटन

ब्रिटिश लोकशाहीवादी राजकारण. १८१५-१८५०

: संसदीय सुधारणा, मुक्त व्यापार, धर्मादाय संस्था.

१८. औद्योगिकीकरण :

(१) इंग्लंडची औद्योगिक क्रांती : कारणे आणि तिचा समाजावरील प्रभाव.

(२) इतर देशांमधील औद्योगिकीकरण : अमेरिका, जर्मनी, रशिया, जपान.

(३) औद्योगिकीकरण आणि जागतिकीकरण.

१९. राष्ट्र-राज्य व्यवस्था

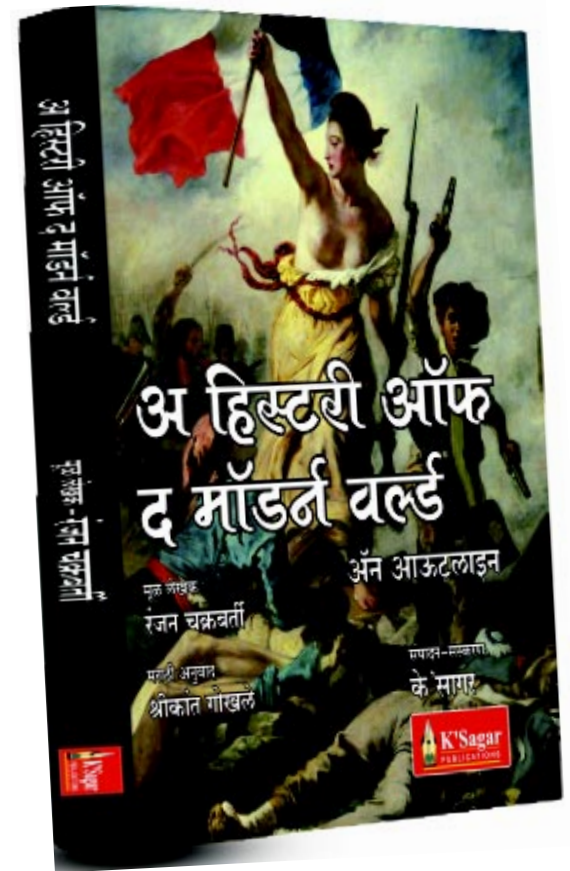
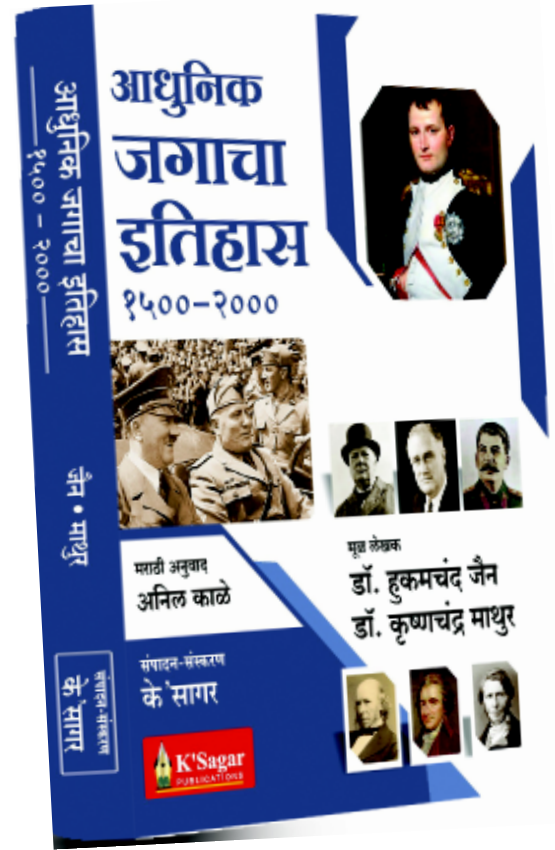
(१) १९ व्या शतकातील राष्ट्रवादाचा उदय.

(२) राष्ट्रवाद : जर्मनी आणि इटलीमधील राष्ट्र-उभारणी. जगभरातील राष्ट्रीयत्वाच्या उदयाच्या पार्श्वभूमीवर जगभरातील साम्राज्यांचे विघटन.

२०. साम्राज्यवाद आणि वसाहतवाद

(१) दक्षिण आणि दक्षिण - पूर्व आशिया

(२) लॅटिन अमेरिका आणि दक्षिण आफ्रिका

- (३) ऑस्ट्रेलिया
(४) साम्राज्यवाद आणि मुक्त व्यापार; नवसाम्राज्य-वादाचा उदय.

२१. क्रांती आणि प्रति राज्यक्रांती

- (१) १९ व्या शतकातील युरोपियन राज्यक्रांत्या (१८३० व १८४८)
(२) रशियन राज्यक्रांती (१९१७-१९२१)
(३) फॅसिस्ट प्रतिक्रांती, इटली आणि जर्मनी
(४) चीनची राज्यक्रांती (१९४९)

२२. जागतिक महायुद्धे

- (१) पहिले व दुसरे जागतिक महायुद्ध - सामाजिक परिणाम.

(२) पहिले महायुद्ध : कारणे व परिणाम

(३) दुसरे महायुद्ध : कारणे व परिणाम.

२३. दुसऱ्या जागतिक महायुद्धानंतरचे जग

- (१) दोन महासत्तांचा उदय
(२) तिसऱ्या जगाचा उदय आणि असंलग्नतावादाचा उदय.

(३) संयुक्त राष्ट्र संघटना आणि जागतिक विवाद

२४. वसाहती राजवटीपासून मुक्ती

- (१) लॅटिन अमेरिका- सायमन बोलिव्हर
(२) अरब जगत- इजिप्त
(३) आफ्रिका- वर्णभेद ते लोकशाही
(४) दक्षिण-पूर्व आशिया- व्हिएतनाम
२५. निर्वसाहतीकरण आणि अविकसित राष्ट्र : विकासात अडथळा निर्माण करणारे घटक : लॅटिन अमेरिका, आफ्रिका.

२६. युरोपचे एकीकरण

- (१) युद्धानंतरच्या संघटना, नाटो आणि युरोपियन समुदाय.

(२) युरोपियन समुदायाचे एकीकरण आणि विस्तार

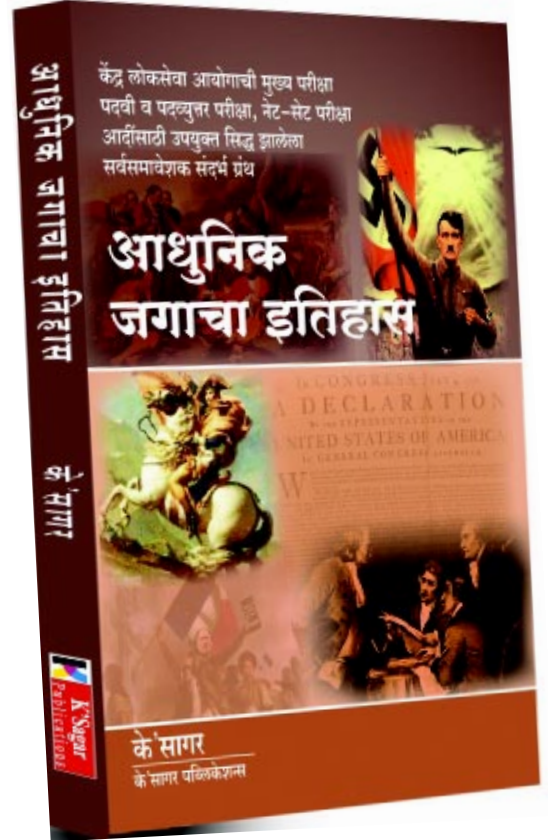
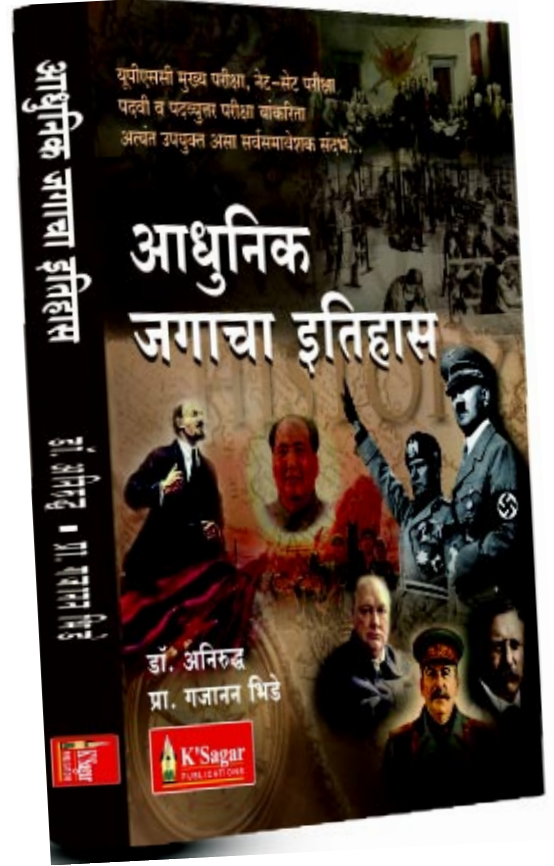
(३) युरोपियन संघ.

२७. सोव्हिएत संघाचे विघटन आणि एकध्रुवीय जगाचा उदय :

- (१) सोव्हिएत साम्यवाद आणि सोव्हिएत संघाचे विघटन होण्यातील प्रमुख घटक (१८८५-१९९१)

(२) पूर्व युरोपमधील राजकीय बदल (१९८९-२००१)

(३) शीतयुद्धाचा शेवट आणि एकमेव महासत्ता म्हणून जगावर अमेरिकेचा उदय.

(१५) मराठी साहित्य (माध्यम- मराठी)

पेपर एक (विषय सांकेतांक १०३७)

१. भाग-अ

भाषा आणि लोकसाहित्य

(अ) भाषेचे स्वरूप आणि कार्य (मराठीच्या संदर्भासह)

भाषा- एक संकेतप्रणाली : भाषा आणि भाषण; पायाभूत कार्ये; काव्यात्मक भाषा; प्रमाण भाषा आणि बोली; सामाजिक परिमाणानुसार भाषिक वैविध्ये. तेराव्या शतकातील आणि सतराव्या शतकातील मराठीची भाषिक वैशिष्ट्ये.

(ब) मराठीच्या बोली- अहिराणी, वन्हाडी, डांगी.

(क) मराठी व्याकरण- शब्दांच्या जाती; विभक्ती विचार, प्रयोगविचार.

(ड) लोकसाहित्याचे स्वरूप आणि प्रकार (मराठीच्या विशेष संदर्भासह) : लोकगीत, लोककथा, लोकनाट्य

२. भाग ब

साहित्य आणि साहित्यसमीक्षेचा इतिहास

(अ) मराठी साहित्याचा इतिहास

(१) इ. स. १८१८ च्या प्रारंभापासून खालील मुद्द्यांच्या विशेष संदर्भासह : महानुभाव लेखक, वारकरी कवी, पंडित कवी, शाहीर, बखर साहित्य.

(२) सन १८५० ते १९९०, खालील प्रमुख वाङ्मय प्रकारांच्या वाटचालीच्या विशेष संदर्भात : काव्य, कथात्म साहित्य (कादंबरी आणि लघुकथा); नाट्य; आणि मुख्य साहित्यिक प्रवाह आणि चळवळी, स्वच्छंदतावादी, वास्तव-वादी, आधुनिकतावादी, दलित, ग्रामीण, स्त्रीवादी.

(ब) साहित्य समीक्षा

१. साहित्याचे स्वरूप व कार्य;
२. साहित्याचे मूल्यांकन;
३. साहित्य समीक्षेचे स्वरूप, उद्दिष्टे आणि पद्धती;
४. साहित्य, संस्कृती आणि समाज.

लवकरच!!

प्राचार्य डॉ. चंद्रशेखर भगत
लिखित संदर्भ...

मराठी साहित्य : पेपर-१

पेपर दोन (विषय सांकेतांक १०३८)

(उत्तरे मराठीतच लिहावीत)

नेमलेल्या साहित्यकृतींचा संहितालक्ष्यी अभ्यास

या अभ्यासपत्रिकेकरिता नेमलेल्या साहित्यकृतींचे प्रत्यक्ष वाचन आवश्यक आहे. उमेदवारांच्या साहित्यिक क्षमतांचे मूल्य-मापन यात अपेक्षित आहे.

१. भाग-अ

गद्य

- (१) 'स्मृतिस्थळ'
- (२) महात्मा जोतीबा फुले - 'शेतकऱ्याचा असूड', 'सार्वजनिक सत्यधर्म'
- (३) श्री. व्यं. केतकर - 'ब्राह्मणकन्या'
- (४) प्र. के. अत्रे - 'साष्टांग नमस्कार'
- (५) शरच्चंद्र मुक्तिबोध - 'जन हे वोळतु जेथे'
- (६) उद्धव शेळके - 'शिळान'
- (७) बाबूराव बागूल - 'जेव्हा मी जात चोरली होती'
- (८) गौरी देशपांडे - 'एकेक पान गळावया'
- (९) प्र. ई. सोनकांबळे - 'आठवणींचे पक्षी'

२. भाग ब

काव्य

- (१) 'नामदेवांची अभंगवाणी' - संपा. इनामदार, रेळेकर, मिरजकर, मॉडर्न बुक डेपो, पुणे
- (२) 'पैजण' - संपा. म. ना. अदवंत, साहित्य प्रसार केंद्र, नागपूर
- (३) 'दमयंती-स्वयंवर' - रघुनाथ पंडित
- (४) 'बालकवींची कविता' - बालकवी
- (५) 'विशाखा' - कुसुमाग्रज
- (६) 'मृद्गंध' - विदा करंदीकर
- (७) 'जाहीरनामा' - नारायण सुर्वे
- (८) 'संध्याकाळच्या कविता' - ग्रेस
- (९) 'या सत्तेत जीव रमत नाही' - नामदेव ढसाळ

लवकरच!!

प्राचार्य डॉ. चंद्रशेखर भगत
लिखित संदर्भ...

मराठी साहित्य : पेपर-२

(२१) राज्यशास्त्र आणि आंतरराष्ट्रीय संबंध (माध्यम-मराठी व इंग्रजी)

पेपर - एक (विषय सांकेतांक १०४९)

(१) राजकीय सिद्धान्त आणि भारतीय राजकारण

१. राजकीय सिद्धान्त : अर्थ आणि दृष्टिकोन.
२. राज्याचे सिद्धान्त : उदारमतवादी, नव-उदारमतवादी, मार्क्सवादी, बहुत्ववादी, उत्तर वासाहतिक आणि स्त्रीवादी.
३. न्याय : रॉल्सचा न्यायाचा सिद्धान्त आणि त्याच्या समूहलक्षी टीका यांच्या विशेष संदर्भासह न्यायाच्या संकल्पना.
४. समानता : सामाजिक, राजकीय व आर्थिक समानता आणि स्वातंत्र्य यांमधील संबंध; सकारात्मक कार्यवाही.
५. हक्क : अर्थ व सिद्धान्त; हक्कांचे निरनिराळे प्रकार; मानवी हक्कांची संकल्पना.
६. लोकशाही : अभिजात व आधुनिक सिद्धान्त; लोकशाहीची निरनिराळी प्रतिमाने- प्रातिनिधिक, सहभागी आणि विमर्शकारी.
७. अधिकार संकल्पना; वैचारिक धुरीणत्व, विचार-प्रणाली आणि अधिमान्यता.
८. राजकीय विचारप्रणाली : उदारमतवाद, समाज-वाद, मार्क्सवाद, फॅसीझम, गांधीवाद आणि स्त्रीवाद.
९. भारतीय राजकीय विचारधारा : धर्मशास्त्र, अर्थ-शास्त्र आणि बौद्ध परंपरा; सर सय्यद अहमद खान, श्री. अरविंदो, एम. के. गांधी, बी. आर. आंबेडकर, एम. एन. रॉय.
१०. पाश्चिमात्य राजकीय विचारधारा : प्लेटो, ऑरिस्टॉटल, मॅकियाव्हॅली, होब्स, लॉक, जॉन एस मिल, मार्क्स, ग्रॉमसी, हन्नाह अरेन्ड.

(२) भारतीय सरकार आणि भारतीय राजकारण

१. भारतीय राष्ट्रवाद

(अ) भारताच्या स्वातंत्र्यलढ्याची राजकीय व्यूह-रचना : घटनावाद ते लोकसत्याग्रह, असहकार, नागरी कायदेभंग; लढाऊ आणि क्रांतिकारी चळवळी; शेतकरी व कामगार चळवळी.

(ब) भारतीय राष्ट्रीय चळवळीवरील दृष्टिकोन; उदार-मतवादी, समाजवादी आणि मार्क्सवादी; मूलगामी मानवता-वादी आणि दलित.

२. भारताच्या संविधानाची निर्मिती : ब्रिटिश शासनाचा वारसा, विभिन्न सामाजिक व राजकीय दृष्टिकोन.

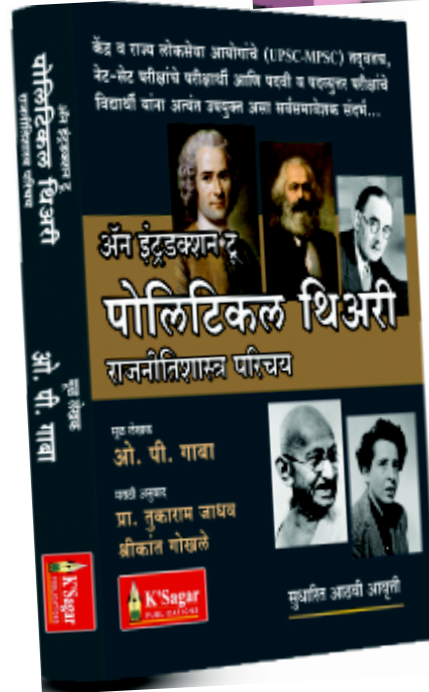
३. भारतीय संविधानाची ठळक वैशिष्ट्ये : उद्देशिका, मूलभूत हक्क व कर्तव्ये, निदेशक तत्त्वे, संसदीय प्रणाली व

सुधारणा कार्यपद्धती; न्यायिक पुनर्विलोकन आणि मूळ संरचना सिद्धान्त.

४. (अ) संघ सरकारची प्रमुख अंगे : कार्यकारी, विधिमंडळ आणि सर्वोच्च न्यायालयाची परिकल्पित भूमिका आणि प्रत्यक्ष कामकाज.

(ब) राज्य शासनाची प्रमुख अंगे : कार्यकारी, विधि-मंडळ आणि उच्च न्यायालयाची परिकल्पित भूमिका आणि प्रत्यक्ष कामकाज.

५. तळागाळातील लोकशाही : पंचायती राज आणि नगरपालिका शासन; ७३ व्या आणि ७४ व्या सुधारणांचे महत्त्व; तळागाळातील चळवळी.

६. सांविधानिक संस्था/आयोग : निवडणूक आयोग, महानियंत्रक व लेखापरीक्षक, वित्त आयोग, संघ लोकसेवा आयोग, राष्ट्रीय अनुसूचित जाती आयोग, राष्ट्रीय अनुसूचित जनजाती आयोग, राष्ट्रीय महिला आयोग; राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग, राष्ट्रीय अल्पसंख्याक आयोग, राष्ट्रीय मागासवर्ग आयोग.

७. संघराज्यवाद : सांविधानिक तरतुदी; केंद्र-राज्य संबंधांचे बदलते स्वरूप, एकात्मवादी प्रवृत्ती आणि प्रादेशिक आकांक्षा, आंतर-राज्य विवाद.

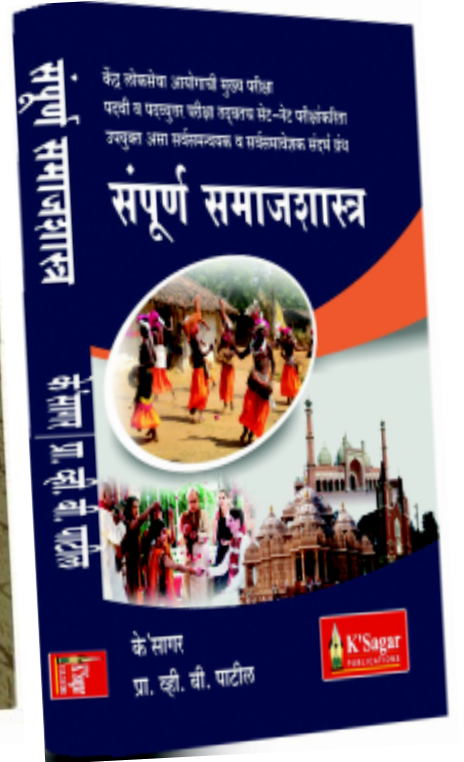
८. नियोजन व आर्थिक विकास : नेहरूवादी व गांधीवादी दृष्टिकोन; नियोजन व सार्वजनिक क्षेत्राची भूमिका; हरित क्रांती; जमीन सुधारणा; कृषक संबंध; उदारीकरण आणि आर्थिक सुधारणा.

९. भारतीय राजकारणातील जात, धर्म आणि वांशिकता.

१०. पक्ष प्रणाली : राष्ट्रीय व प्रादेशिक राजकीय पक्ष, पक्षांची विचारप्रणाली आणि सामाजिक पाया, आघाड्यांच्या राजकारणाचे आकृतिबंध; दबाव गट, निर्वाचक वर्तनाच्या प्रवृत्ती; विधिकाऱांच्या सामाजिक-आर्थिक रूपरेखेतील बदल.

११. सामाजिक चळवळ : नागरी स्वातंत्र्य आणि मानवी हक्क चळवळी, महिलांच्या चळवळी आणि पर्यावरणवादी चळवळी.

महाराष्ट्र राजपत्रित नागरी सेवा संयुक्त
पूर्व परीक्षा २०२४
पॉलिटीवरील १५ पैकी
१४ प्रश्नांची उत्तरे एकाच पुस्तकात...

पेपर- दोन (विषय सांकेतांक १०५०)
तुलनात्मक राज्यशास्त्र आणि
आंतरराष्ट्रीय संबंध

(१) तुलनात्मक राजकीय विश्लेषण आणि
आंतरराष्ट्रीय राज्यशास्त्र

१. तुलनात्मक राज्यशास्त्र : स्वरूप आणि मुख्य दृष्टि-
कोन, राजकीय अर्थशास्त्र आणि राजकीय समाजशास्त्र परि-
प्रेक्ष्य; तुलनात्मक पद्धतीच्या मर्यादा.

२. तुलनात्मक परिप्रेक्ष्यामधील राज्य : भांडवलवादी
आणि समाजवादी अर्थशास्त्रातील राज्यांची वैशिष्ट्ये आणि
बदलते स्वरूप, आणि प्रगत औद्योगिक व विकसनशील समाज.

३. प्रतिनिधित्व आणि सहभागाचे राजकारण : राजकीय
पक्ष, प्रगत औद्योगिक व विकसनशील समाजांतील दबावगट
आणि सामाजिक चळवळी.

४. जागतिकीकरण : विकसित आणि विकसनशील
समाजांकडून मिळणारे प्रतिसाद.

५. आंतरराष्ट्रीय संबंधांच्या अभ्यासातील दृष्टिकोन :
आदर्शवाद, वास्तववाद, मार्क्सवाद, कार्यात्मक आणि व्यवस्था
सिद्धान्त.

६. आंतरराष्ट्रीय संबंधांतील प्रमुख संकल्पना : राष्ट्रीय
हित, सुरक्षा व सत्ता, सत्तेचे संतुलन आणि प्ररोधन, राष्ट्रातील
कर्ते आणि सामूहिक सुरक्षा, जागतिक भांडवलवादी अर्थशास्त्र
आणि जागतिकीकरण.

७. बदलती आंतरराष्ट्रीय राजकीय सुव्यवस्था :

(अ) महासत्तांचा उदय, रणनीती आणि विचारप्रणालीची
द्विध्रुवता, शस्त्रास्त्र स्पर्धा आणि शीतयुद्ध-आण्विक धोका.

(ब) अलिप्तता चळवळ : ध्येये व प्राप्ती.

(क) सोव्हिएत युनियनचे कोसळणे; एकध्रुवीयता
आणि अमेरिकन वर्चस्व; समकालीन जगातील अलिप्ततेचे
औचित्य.

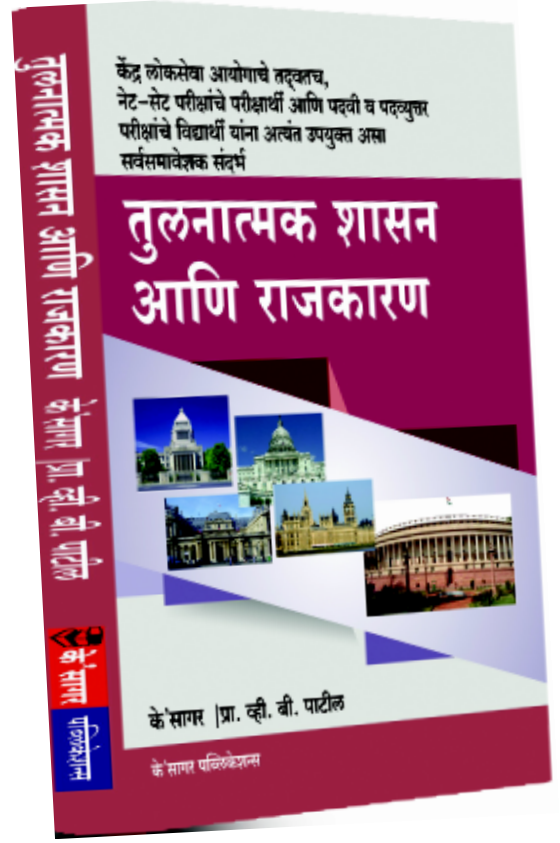
लवकरच!!

भारताचे परराष्ट्र धोरण,
आंतरराष्ट्रीय संबंध व
आंतरराष्ट्रीय संघटना

के'सागर

प्रा. व्ही. बी. पाटील

डॉ. हर्षवर्धन यादव

८. आंतरराष्ट्रीय आर्थिक प्रणालीची उत्क्रांती : ब्रेटनवूड ते जागतिक व्यापार संघटना; समाजवादी अर्थशास्त्र आणि सीएमईए (परस्पर आर्थिक सहायता परिषद); नवीन आंतर-राष्ट्रीय आर्थिक व्यवस्थेची तिसऱ्या जगाची मागणी. जागतिकीकरण आणि जागतिक अर्थव्यवस्था.

९. संयुक्त राष्ट्र : अपेक्षित भूमिका आणि प्रत्यक्ष नोंद; विशेषीकृत संयुक्त राष्ट्र अभिकरणे - ध्येये व कार्य; संयुक्त राष्ट्र सुधारणेची गरज.

१०. जागतिक राजकारणाचे प्रादेशिकीकरण : ईयू, एएसईएन, एपीईसी, एएआरसी, एनएएफटीए.

११. समकालीन जागतिक चिंताविषय : लोकशाही, मानवी हक्क, पर्यावरण, लिंगभेद न्याय, दहशतवाद, आण्विक वृद्धी.

(२) भारत आणि जग

१. भारतीय परराष्ट्र धोरण : परराष्ट्र धोरण निर्धारक; धोरण निश्चितीच्या संस्था, सातत्य व बदल.

२. विविध टप्प्यांवरील असंलग्नता चळवळीतील भारताचे योगदान; सध्याची भूमिका.

३. भारत आणि दक्षिण आशिया

(अ) प्रादेशिक सहकार : सार्क- मागील कामगिरी आणि पुढील भवितव्य.

(ब) मुक्त व्यापार क्षेत्र म्हणून दक्षिण आशिया.

(क) भारताचे "लुक ईस्ट" धोरण

(ड) प्रादेशिक सहकारातील अडथळे; नदीच्या पाण्याचे विवाद; अनधिकृत सीमा स्थलांतर; मानववंशीय संघर्ष आणि उठाव; सीमा वाद.

४. भारत आणि दक्षिण विश्व : आफ्रिका आणि लॅटिन अमेरिका यांच्याशी संबंध; एनआयईओची मागणी व जागतिक व्यापार संघटनेतील वाटाघाटीतील नेतृत्वाची भूमिका.

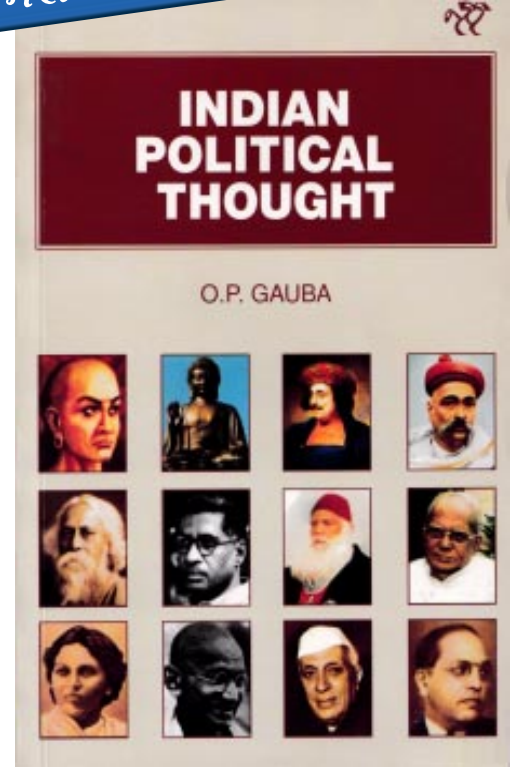
५. भारत आणि सत्तेची जागतिक केंद्रे : यूएसए, ईयू, जपान, चीन आणि रशिया.

६. भारत आणि संयुक्त राष्ट्र प्रणाली, संयुक्त राष्ट्रांच्या शांतता प्रस्थापनेच्या प्रयत्नातील भारताची भूमिका, सुरक्षा परिषदेमध्ये कायम जागेची मागणी.

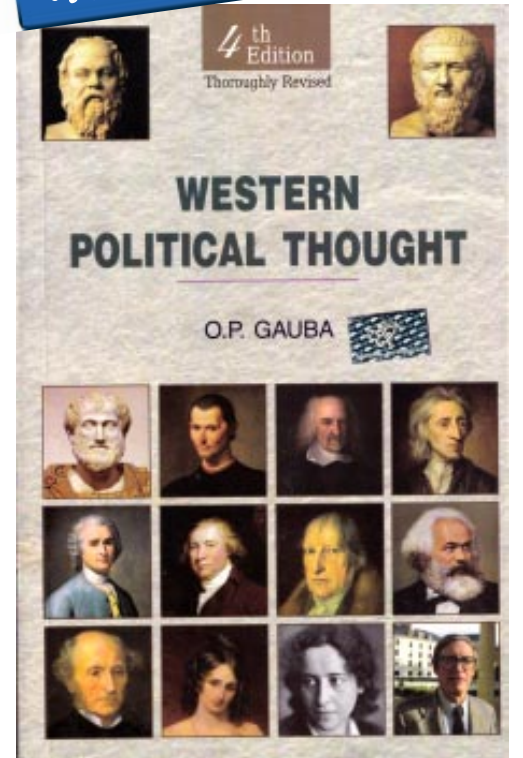
७. भारत व आण्विक प्रश्न : बदलते दृष्टिकोन व धोरण.

८. भारताच्या विदेशी धोरणातील अलीकडील विकास : अफगणिस्तान, इराक आणि पश्चिम आशिया यांमधील सध्याच्या अरिष्टावर भारताचे स्थान यूएस आणि इस्राईल-सोबत वाढते संबंध, नवीन जागतिक व्यवस्थेची दृष्टी.

लवकरच!!
मराठीत प्रकाशित

लवकरच!!
मराठीत प्रकाशित

(२३) लोकप्रशासन (मराठी व इंग्रजी माध्यम)

पेपर-एक (विषय सांकेतांक - १०५३)
प्रशासन सिद्धान्त

१. प्रस्तावना : लोक प्रशासनाचा अर्थ, व्याप्ती व महत्त्व, विल्सन यांची लोकप्रशासनाबद्दलची दृष्टी, अभ्यास शाखेची उत्क्रांती आणि सद्यःस्थिती; नव लोकप्रशासन; लोक/सार्वजनिक निवड दृष्टिकोन; उदारीकरण, खासगीकरण, जागतिकीकरणाची आव्हाने, सुशासन; संकल्पना आणि उपयोजन; नव लोक व्यवस्थापन.

२. प्रशासकीय विचार : शास्त्रीय व्यवस्थापन आणि शास्त्रीय व्यवस्थापन चळवळ; अभिजात सिद्धान्त; वेबरचे नोकरशाहीचे प्रारूप, त्याची चिकित्सा आणि वेबरोत्तर विकास, प्रशासनिक गतिशीलता (मेरी पार्कर फॉलेट) व मानवी संबंध विचार संप्रदाय-एल्टन मेयो आणि अन्य.

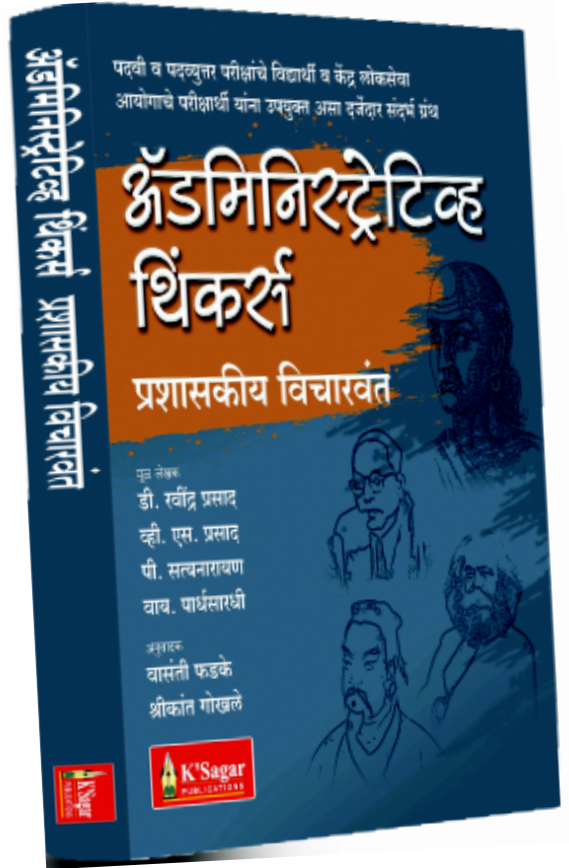
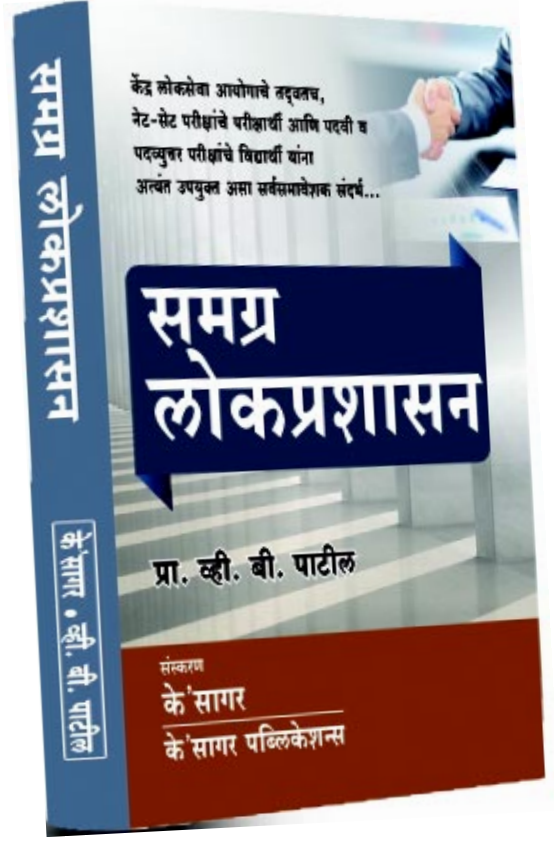
कार्यकारी प्रमुखाची कार्ये (सी.आय. बर्नार्ड), सायमनचा निर्णय निर्धारण सिद्धान्त, सहभागी व्यवस्थापन (आर. लिंकर्ट, सी. अर्गेरीस, डी. मॅकग्रेगॉर).

३. प्रशासकीय वर्तन : निर्णय निर्धारणाची प्रक्रिया व तंत्रे, संसूचन; मनोधैर्य; प्रेरणा सिद्धान्ताचे घटक, प्रक्रिया व समकालीनता, नेतृत्वाचे सिद्धान्त पारंपरिक व आधुनिक.

४. संघटना : सिद्धान्त- व्यवस्थात्मक प्रणाली, आकस्मिकता, संरचना आणि प्रकार; मंत्रालये व विभाग, महामंडळे, कंपनी, मंडळे आणि आयोग; तदर्थ आणि सल्लागार संस्था; मुख्यालये आणि क्षेत्र संबंध; नियामक प्राधिकरणे; सार्वजनिक-खाजगी भागीदारी.

५. उत्तरदायित्व आणि नियंत्रण : उत्तरदायित्व आणि नियंत्रण संकल्पना; प्रशासनावरील वैधानिक, कार्यकारी आणि न्यायिक नियंत्रण; नागरिक आणि प्रशासन; प्रसार माध्यमांची भूमिका, हितसंबंधी गट, स्वयंसेवी संस्था; नागरी समाज; नागरिकांची सनद, माहितीचा अधिकार, सामाजिक लेखा-परीक्षण.

६. प्रशासकीय कायदा : अर्थ, व्याप्ती व महत्त्व; डायसी यांचे प्रशासकीय कायद्यावरील विचार; प्रदत्त विधिविधान; प्रशासकीय न्यायाधिकरण.

७. तुलनात्मक लोकप्रशासन : प्रशासकीय प्रणालींवर परिणाम करणारे ऐतिहासिक आणि समाजशास्त्रीय घटक; विविध देशांतील प्रशासन आणि राजकारण; तुलनात्मक प्रशासनाची सद्यःस्थिती; पारिस्थितिकी आणि प्रशासन; रिग्न यांची प्रारूपे व त्यांची चिकित्सा.

८. विकासात्मक गतिशिलता : विकासाची संकल्पना; विकास प्रशासनाची बदलती रूपरेखा; विकास-विरोधी; प्रबंध; नोकरशाही व विकास; सक्षम राज्य विरुद्ध बाजार वादविवाद; विकसनशील देशांतील प्रशासनावर उदारीकरणाचा परिणाम; महिला व स्वयंसहायता गट (बचत गट) चळवळीचा विकास.

९. कर्मचारी प्रशासन : मानव संसाधन विकासाचे महत्त्व; भरती प्रशिक्षण, व्यवसाय अभिवृद्धी, पद वर्गीकरण, शिस्त, कामगिरीचे मूल्यमापन, पदोन्नती, वेतन व सेवा शर्ती/अटी; नियोक्ता-कर्मचारी संबंध, तक्रार निवारण यंत्रणा; आचार-संहिता; प्रशासकीय नीतितत्त्व.

१०. सार्वजनिक धोरण : धोरण निर्मितीची प्रारूपे व त्यांची चिकित्सा; संकल्पनीकरणाच्या प्रक्रिया, नियोजन अंमल-बजावणी, संनियंत्रण. मूल्यमापन व पुनर्विलेखन प्रक्रिया आणि त्यांच्या मर्यादा; राज्य सिद्धान्त आणि सार्वजनिक धोरण मांडणी.

११. प्रशासकीय सुधारणांची तंत्रे : संघटना व पद्धती, कार्याभ्यास व कार्य व्यवस्थापन, ई-प्रशासन आणि माहिती तंत्रज्ञान; नेटवर्क विश्लेषण, एमआयएस; पीईआरटी; सीपीएम यांसारखी व्यवस्थापन सहायक साधने.

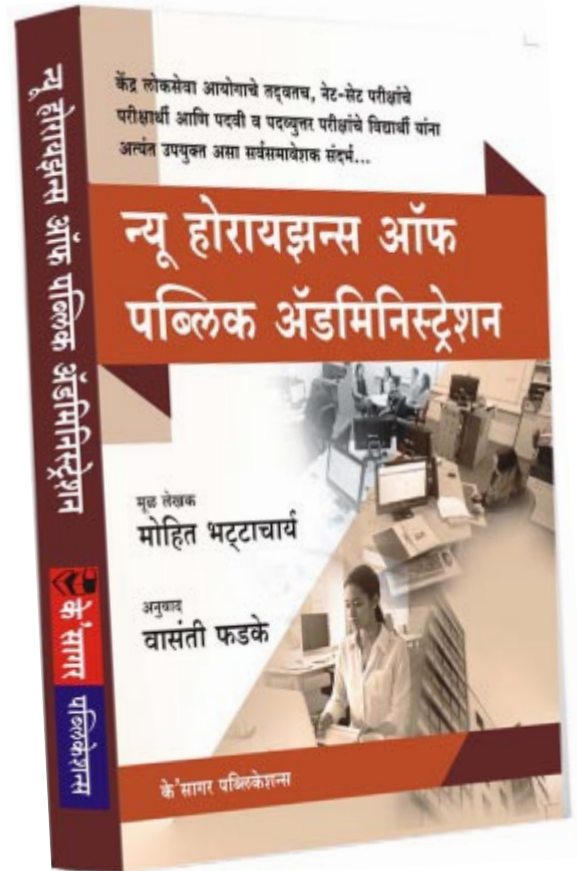
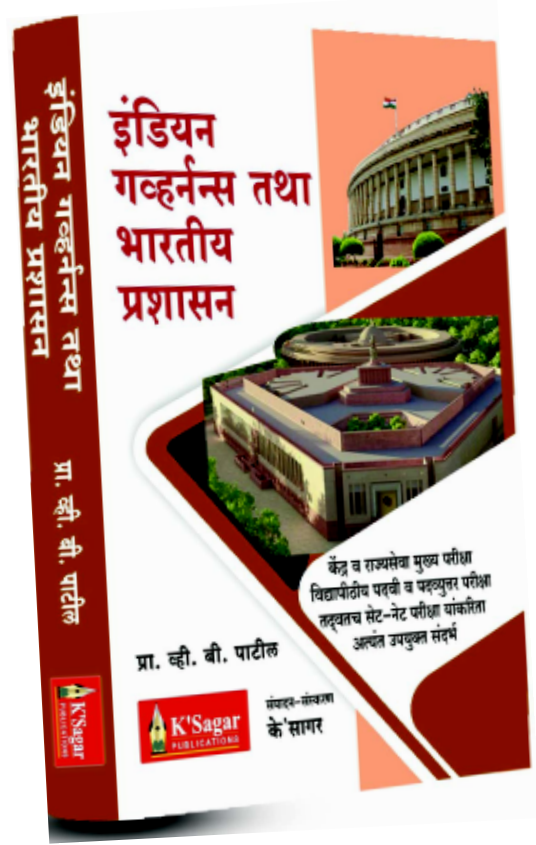
१२. वित्तीय प्रशासन : मौद्रिक व राजकोषीय धोरणे; सार्वजनिक उधारी व सरकारी ऋण, अर्थसंकल्प प्रकार आणि त्यांचे स्वरूप, अर्थसंकल्पीय प्रक्रिया, वित्तीय उत्तरदायित्व; लेखे व लेखापरीक्षण.

पेपर-दोन (विषय सांकेतांक- १०५४)

भारतीय प्रशासन

१. भारतीय प्रशासनाची उत्क्रांती : कौटिल्याचे अर्थशास्त्र; मुघल प्रशासन; राजकारण व प्रशासनातील ब्रिटिश राजवटीचा वारसा, लोकसेवांचे भारतीयीकरण, महसूल प्रशासन, जिल्हा प्रशासन, स्थानिक स्वराज्य शासन.

२. शासनाची तत्त्वज्ञानात्मक व सांविधानिक चौकट : ठळक वैशिष्ट्ये व मूल्ये; संविधानवाद; राजकीय संस्कृती; नोकरशाही आणि लोकशाही, नोकरशाही आणि विकास.

३. **सार्वजनिक क्षेत्रातील उपक्रम** : आधुनिक भारतातील सार्वजनिक क्षेत्र; सार्वजनिक क्षेत्रातील उपक्रमांचे प्रकार; स्वायत्तता, उत्तरदायित्व आणि नियंत्रणविषयक समस्या; उदारीकरण आणि खाजगीकरणाचे परिणाम.

४. **केंद्र शासन आणि प्रशासन** : कार्यपालिका, संसद व न्यायमंडळ; रचना, कार्ये व कार्यपद्धती, सध्याचे प्रवाह, शासनांतर्गत संबंध, मंत्रिमंडळ सचिवालय; पंतप्रधान कार्यालय, केंद्रीय सचिवालय, मंत्रालये व विभाग, मंडळे; आयोग, संलग्न कार्यालये, क्षेत्रीय संघटना.

५. **योजना आणि प्राधान्यक्रम** : नियोजन यंत्रणा, नियोजन आयोग आणि राष्ट्रीय विकास परिषद यांची भूमिका, रचना व कार्ये; सूचक नियोजन; केंद्र व राज्यस्तरावर योजना तयार करण्याची प्रक्रिया; संविधान सुधारणा (१९९२) आणि आर्थिक विकास व सामाजिक न्यायासाठी विकेंद्रित नियोजन.

६. **राज्य शासन आणि प्रशासन** : केंद्र-राज्य प्रशासकीय, वैधानिक व आर्थिक संबंध, वित्त आयोगाची भूमिका; राज्य-पाल; मुख्यमंत्री; मंत्री परिषद; मुख्य सचिव, राज्य सचिवालय; संचालनालये.

७. **स्वातंत्र्यापासून जिल्हा प्रशासन** : जिल्हाधिकाऱ्याची बदलत जाणारी भूमिका; केंद्र-राज्य स्थानिक संबंध; विकास व्यवस्थापन व कायदा आणि सुव्यवस्था प्रशासनाची निकड; जिल्हा प्रशासन व लोकशाही विकेंद्रीकरण.

८. **नागरी सेवा** : घटनात्मक स्थिती; रचना, सेवाभरती, प्रशिक्षण व क्षमता उभारणी; सुप्रशासन उपक्रम; आचारसंहिता व शिस्त; कर्मचारी संघ; राजकीय अधिकार; तक्रार निवारण यंत्रणा; नागरी सेवा तटस्थता; नागरी सेवा सक्रियता.

९. **वित्तीय व्यवस्थापन** : अर्थसंकल्प- एक राजकीय साधन; सार्वजनिक खर्चावरील संसदीय नियंत्रण; मौद्रिक व राजकोषीय क्षेत्रात वित्तीय मंत्रालयाची भूमिका; लेखा तंत्रे; लेखापरीक्षण; लेखा नियंत्रक व भारताचे महानियंत्रक व महा-लेखा परीक्षक यांची भूमिका.

१०. **स्वातंत्र्यापासूनच्या प्रशासकीय सुधारणा** : मुख्य विषय; महत्त्वाच्या समित्या आणि आयोग; वित्तीय व्यवस्थापन व मानव संसाधन विकास यामधील सुधारणा; अंबलबजावणी-तील समस्या.

११. **ग्रामीण विकास** : स्वातंत्र्यापासूनच्या संस्था व अभिकरणे; ग्रामविकास कार्यक्रम, लक्षकेंद्री आणि रणनीती; विकेंद्रीकरण व पंचायत राज; ७३ वी संविधान सुधारणा

१२. **नागरी स्थानिक शासन** : नगरपालिका प्रशासन: मुख्य वैशिष्ट्ये, संरचना, वित्त व समस्या क्षेत्रे; ७४ वी संविधान सुधारणा; जागतिक-स्थानिक वादविवाद, नवा स्थानिकतावाद: नागरी व्यवस्थापनाच्या विशेष संदर्भातील विकासात्मक गतिशीलता, राजकारण व प्रशासन.

१३. **कायदा व सुव्यवस्था प्रशासन** : ब्रिटिश वारसा; राष्ट्रीय पोलीस आयोग; तपासविषयक अभिकरणे; कायदा व सुव्यवस्था राखणे, लष्करी बंड व दहशतवाद यांचे प्रतिरोधन करणे, यात निमलष्करी दलासह केंद्र व राज्य अभिकरणे यांची भूमिका; राजकारण आणि प्रशासनाचे गुन्हेगारीकरण; पोलीस-जनता संबंध; पोलिसांविषयक सुधारणा.

१४. **भारतीय प्रशासनातील महत्त्वाचे मुद्दे** : लोकसेवेतील मूल्ये; नियामक आयोग; राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग; संयुक्त आघाडी राजवटीतील प्रशासनाच्या समस्या; नागरिक-प्रशासन देवाण-घेवाण; भ्रष्टाचार आणि प्रशासन; आपत्ती व्यवस्थापन.

के'सागर
(व्ही. एस. क्षीरसागर)

- उपजिल्हाधिकारी, पोलीस उपअधीक्षक, रेव्हेन्यू ऑफिसर, गटविकास अधिकारी आदी पदांसाठी आयोगाकडून पात्र वा निवड.
- स्पर्धा परीक्षांकरिता ५० हून अधिक पुस्तकांचे स्वतंत्र लेखन.
- सहायक कामगार आयुक्त पदावर प्रत्यक्ष काम.
- पुणे विद्यापीठाच्या एल्एल्बी परीक्षेत विशेष गुणवत्ते-सह प्रथम वर्ग.
- नव्वदच्या दशकात एल्एल्बीच्या आठ विषयांवरील नोट्स विद्यार्थिप्रिय.
- तीन वर्षे एल्एल्बीच्या तिन्ही वर्षांचे क्लासेस

(२४) समाजशास्त्र
(माध्यम- मराठी व इंग्रजी)

पेपर-एक (विषय सांकेतांक - १०५५)
समाजशास्त्राची मूलभूत तत्त्वे

१. समाजशास्त्र-एक ज्ञान शाखा

(अ) युरोपातील आधुनिकता आणि सामाजिक परिवर्तन व समाजशास्त्राचा उदय.

(ब) विषयाची व्याप्ती व इतर सामाजिक शास्त्रांशी तुलना.

(क) समाजशास्त्र आणि सामान्य व्यवहारज्ञान.

२. समाजशास्त्र- एक विज्ञान

(अ) शास्त्र, शास्त्रीय पद्धत व मीमांसा

(ब) संशोधन पद्धतिशास्त्रातील मुख्य सैद्धान्तिक प्रवाह.

(क) प्रत्यक्षार्थवाद आणि त्याची मीमांसा.

(ड) तथ्ये, मूल्ये व वस्तुनिष्ठता.

(ई) प्रत्यक्षार्थवादाव्यतिरिक्तची पद्धतिशास्त्रे.

३. संशोधन पद्धती आणि विश्लेषण

(अ) गुणात्मक व संख्यात्मक पद्धती.

(ब) तथ्य संकलनाची तंत्रे.

(क) चल, नमुनापद्धत, गृहीतकृत्य, विश्वसनीयता आणि वैधता.

४. समाजशास्त्रीय विचारवंत

(अ) कार्ल मार्क्स- ऐतिहासिक भौतिकवाद, उत्पादनाच्या पद्धती, परात्मीकरण, वर्गसंघर्ष.

(ब) एमिल दुयुरखाईम- श्रम विभाजन, सामाजिक तथ्य, आत्महत्या, धर्म व समाज.

(क) मॅक्स वेबर- सामाजिक क्रिया, आदर्श प्रकार, अधिकार, नोकरशाही, प्रोटेस्टंट नीतितत्त्वे आणि भांडवलशाहीचा आत्मा.

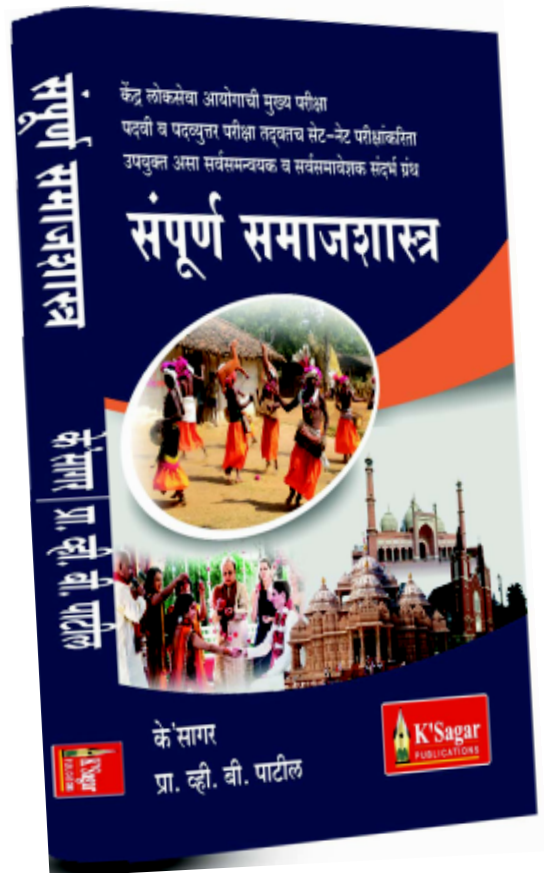
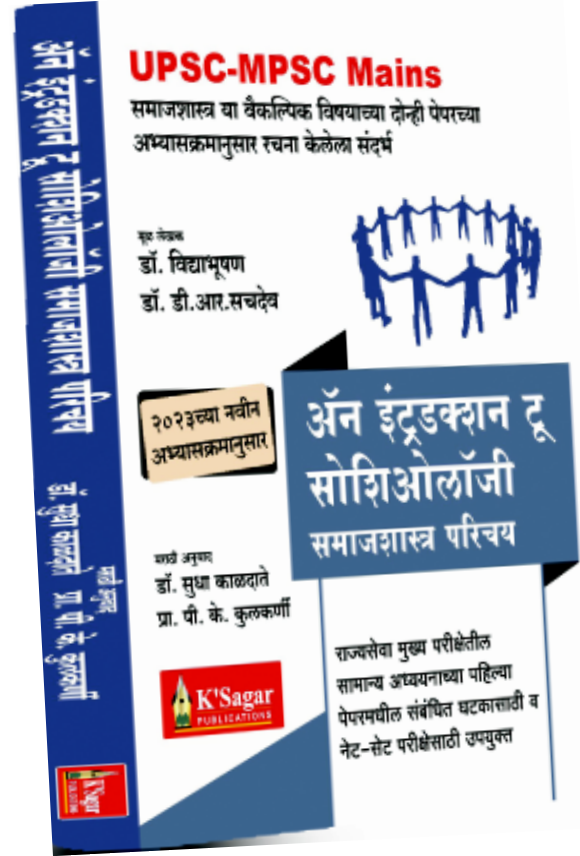
(ड) टॅल्कोल्ट पार्सन्स- सामाजिक व्यवस्था, प्रतिरूप चल घटक.

(इ) रॉबर्ट के. मर्टन- अप्रकट व प्रकट कार्ये, अनुचलन व विचलन, संदर्भ समूह.

(फ) मीड- स्व आणि अस्मिता.

५. स्तरीकरण आणि गतिशीलता

(अ) संकल्पना- समानता, असमानता, श्रेणीरचना, वर्जितता, दारिद्र्य व वंचितता.

(ब) सामाजिक स्तरीकरणाचे सिद्धान्त- संरचनात्मक- प्रकायवादी, मार्क्सवादी सिद्धान्त, वेबरचा सिद्धान्त

(क) आयाम-वर्गाचे सामाजिक स्तरीभवन, दर्जात्मक समूह, लिंगभाव, वांशिकता आणि वंश (वांशिकता)

(ड) सामाजिक गतिशीलता- मुक्त आणि बंदिस्त प्रणाली, गतिशीलतेचे प्रकार, गतिशीलतेचे स्रोत व कारणे.

६. कार्य आणि आर्थिक जीवन

(अ) विविध प्रकारच्या समाजातील कार्यांचे सामाजिक संघटन- गुलामगिरीचा समाज, संजामशाही समाज, औद्योगिक भांडवलशाही समाज.

(ब) कार्यांचे औपचारिक व अनौपचारिक संघटन.

(क) श्रम आणि समाज.

७. राजकारण व समाज

(अ) सत्तेचे समाजशास्त्रीय सिद्धान्त.

(ब) सत्ताधारी अभिजन, नोकरशाही, दबावगट व राजकीय पक्ष.

(क) राष्ट्र, राज्य, नागरिकत्व, लोकशाही, नागरी समाज, विचार प्रणाली.

(ड) निषेध, आंदोलन, सामाजिक चळवळी, सामूहिक कृती, क्रांती.

८. धर्म व समाज

(अ) धर्माचे समाजशास्त्रीय सिद्धान्त.

(ब) धार्मिक प्रथांचे प्रकार : आत्मवाद, एकतत्त्ववाद, बहुतत्त्ववाद, संप्रदाय, पंथ, उपासना पद्धती.

(क) आधुनिक समाजातील धर्म : धर्म आणि विज्ञान, धर्मनिरपेक्षता, धार्मिक पुनरुज्जीवनवाद, मूलतत्त्ववाद.

९. नातेसंबंधाच्या पद्धती

(अ) कुटुंब, घरदार, विवाह.

(ब) कुटुंबाचे प्रकार आणि स्वरूप.

(क) वंशावळ व वंशपरंपरा.

(ड) पितृसत्ताक पद्धती आणि लिंगाधारित श्रमविभागणी.

(इ) समकालीन कल.

१०. आधुनिक समाजातील सामाजिक बदल

(अ) सामाजिक परिवर्तनाचे समाजशास्त्रीय सिद्धान्त.

(ब) विकास आणि परावलंबन.

(क) सामाजिक परिवर्तनाचे कर्ते.

(ड) शिक्षण आणि सामाजिक परिवर्तन.

(इ) विज्ञान, तंत्रज्ञान आणि सामाजिक परिवर्तन.

पेपर-दोन (विषय सांकेतांक-१०५६)

भारतीय समाज : संरचना आणि परिवर्तन

(अ) भारतीय समाजाची ओळख

(१) भारतीय समाजाच्या अध्ययनाचे परिप्रेक्ष्य

(अ) प्राच्यविद्याशास्त्र (जी. एस. घुर्ये)

(ब) संरचनात्मक प्रकायवाद (एम. एन. श्रीनिवास)

(क) मार्क्सवादी समाजशास्त्र (ए. आर. देसाई)

(२) वसाहतवादी राजवटीचा भारतीय समाजावरील परिणाम

(अ) भारतीय राष्ट्रवादाची सामाजिक पार्श्वभूमी

(ब) भारतीय परंपरेचे आधुनिकीकरण

(क) वसाहतवादी कालखंडादरम्यानचा विद्रोह व चळवळी

(ड) सामाजिक सुधारणा

(ब) सामाजिक संरचना

(१) ग्रामीण व कृषक सामाजिक संरचना

(अ) भारतीय खेड्यांची कल्पना व खेड्यांचा अभ्यास

(ब) कृषक समाज संरचना- भू-धारणा पद्धतीची उत्क्रांती, जमीन सुधारणा.

(२) जाती व्यवस्था

(अ) जाती व्यवस्था अभ्यासाचे परिप्रेक्ष्य : जी. एस. घुर्ये, एम. एन. श्रीनिवास, लुई गुमाँ, आन्द्रे बेती.

(ब) जाती व्यवस्थेची वैशिष्ट्ये.

(क) अस्पृश्यता- स्वरूप व परिप्रेक्ष्य.

(३) भारतातील आदिवासी समुदाय

(अ) परिभाषीय समस्या

(ब) भौगोलिक विस्तार

(क) वसाहतवादी धोरणे व जमाती

(ड) एकात्मतेचे आणि स्वायत्ततेचे प्रश्न

(४) भारतातील सामाजिक वर्ग

(अ) कृषक वर्गीय संरचना

(ब) औद्योगिक वर्ग संरचना

(क) भारतातील मध्यमवर्ग

(५) भारतातील नातेसंबंधी पद्धती

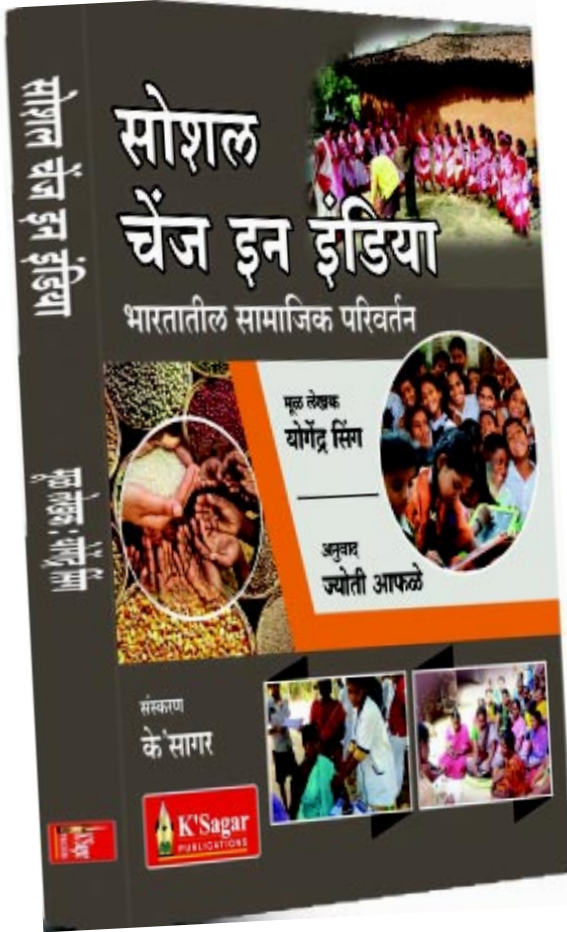
(अ) भारतीय वंशावळ व वंशपरंपरा

(ब) नातेसंबंधाचे प्रकार

(क) भारतीय कुटुंब व विवाह पद्धती

(ड) कुटुंबाचा घरदारविषयक पैलू

- (इ) पितृसत्ताक पद्धती, हक्क व लिंगाधारित श्रमविभागणी
- (६) धर्म व समाज
- (अ) भारतातील धार्मिक समुदाय
- (ब) धार्मिक अल्पसंख्याक समुदायांच्या समस्या
- (क) भारतातील सामाजिक परिवर्तन**
- (१) भारतातील सामाजिक परिवर्तनाची दृष्टी
- (अ) विकासासाठीच्या नियोजनाची कल्पना व मिश्र अर्थव्यवस्था
- (ब) संविधान, कायदा व समाज परिवर्तन
- (क) शिक्षण आणि समाजपरिवर्तन
- (२) भारतातील ग्रामीण व कृषक स्थित्यंतर
- (अ) ग्रामविकास कार्यक्रम, समुदाय विकास कार्यक्रम, सहकारी संस्था, दारिद्र्य निर्मूलन योजना.
- (ब) हरितक्रांती आणि सामाजिक परिवर्तन
- (क) भारतीय कृषिक्षेत्रातील उत्पादनाच्या बदलत्या पद्धती
- (ड) ग्रामीण श्रमिकवर्ग, गुलामी, स्थलांतर.

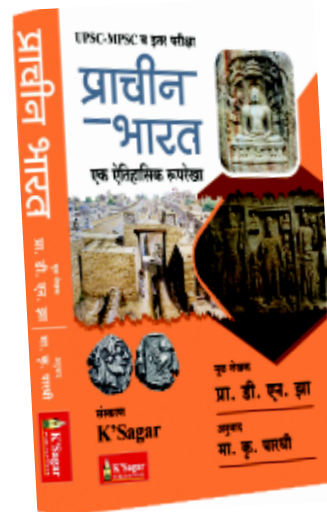

- (३) भारतातील औद्योगिकीकरण व नागरीकरण
- (अ) भारतातील आधुनिक उद्योगाची उत्क्रांती
- (ब) भारतात नागरी वसाहतींची वाढ
- (क) कामगार वर्ग : संरचना, वाढ, वर्गीय गतिशीलता
- (ड) अनौपचारिक क्षेत्र, बालकामगार
- (इ) शहरी क्षेत्रातील झोपडपट्ट्या व त्यांची वंचितता.
- (४) राजकारण व समाज
- (अ) राष्ट्र, लोकशाही आणि नागरिकत्व
- (ब) राजकीय पक्ष, दबाव गट, सामाजिक व राजकीय अभिजन
- (क) प्रादेशिकतावाद व सत्तेचे विकेंद्रीकरण
- (ड) निधर्मीकरण
- (५) आधुनिक भारतातील सामाजिक चळवळी
- (अ) कृषक चळवळी व शेतकरी आंदोलन
- (ब) स्त्रियांच्या चळवळी
- (क) मागासवर्ग व दलित चळवळी
- (ड) पर्यावरणीय चळवळी
- (इ) वांशिकता व अस्मितेवर आधारलेल्या चळवळी
- (६) लोकसंख्या गतितत्व
- (अ) लोकसंख्या आकारमान, वाढ, रचना व वितरण
- (ब) लोकसंख्या वाढीचे घटक : जन्म, मृत्यू, स्थलांतर
- (क) लोकसंख्या धोरण व कुटुंब नियोजन
- (ड) अलीकडे उद्भवलेले प्रश्न : वृद्धत्व, लिंगदर, बालमृत्युदर व शिशुमृत्युदर, प्रजोत्पादक आरोग्य.
- (७) सामाजिक स्थित्यंतराच्या समस्या
- (अ) विकासाचे अरिष्ट : विस्थापन, पर्यावरणीय प्रश्न व शाश्वतता.
- (ब) दारिद्र्य, वंचितावस्था व विषमता
- (क) महिलांवर हिंसाचार
- (ड) जातीय संघर्ष
- (इ) वांशिक संघर्ष, धर्माधारित संघर्ष, धार्मिक पुनरुज्जीवनवाद
- (फ) निरक्षरता व विषमता

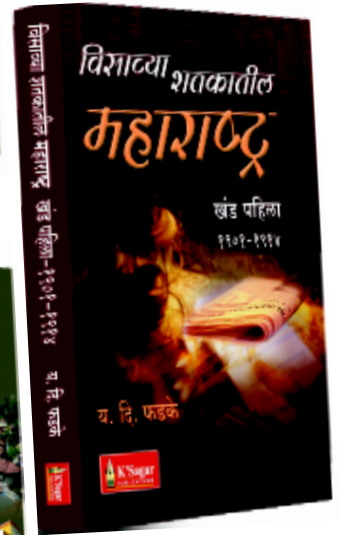
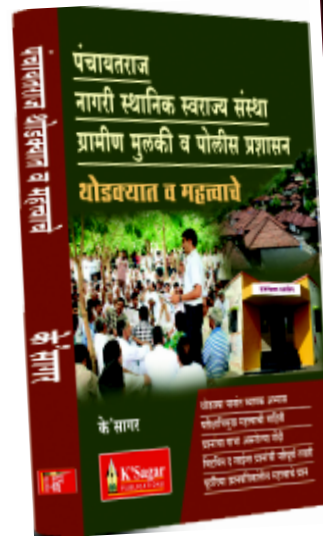
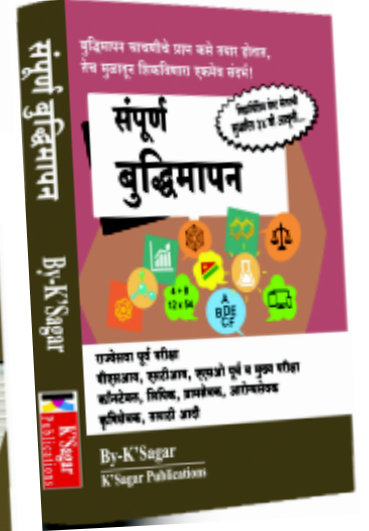
टिप : उपरोक्त सर्व विषयांचा इंग्रजी भाषेतील अभ्यासक्रम अंतिम व अधिकृत समजण्यात येईल.

माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण संचालनालय
महाराष्ट्र राज्य, पुणे-१ यांचेकडून 'उत्तम पुस्तक'
म्हणून शिफारस करण्यात आलेली पुस्तके

- (१) संपूर्ण जनरल स्टडीज
- (२) लेटेस्ट जनरल नॉलेज
- (३) संपूर्ण मराठी (के'सागर)
- (४) महाराष्ट्रातील समाजसुधारक, साहित्यिक, थोर भारतीय विचारवंत व अन्य महनीय व्यक्ती (के'सागर)
- (५) राज्यशास्त्र सिद्धांत आणि राजकीय विचार (प्रा. चिं. ग. घांगरेकर)
- (६) विसाव्या शतकातील महाराष्ट्रामधील समाज-सुधारणेचा इतिहास (प्रा. व्ही. बी. पाटील)
- (७) एकोणिसाव्या शतकातील महाराष्ट्रामधील समाज-सुधारणेचा इतिहास (प्रा. व्ही. बी. पाटील)
- (८) महाराष्ट्राचा भूगोल (प्रा. के. ए. खतीब)
- (९) मानवी भूगोल (डॉ. माजिद हुसैन)
- (१०) इंडियाज स्ट्रगल फॉर इंडिपेंडन्स (डॉ. बिपन चंद्र)
- (११) इंडिया सिन्स इंडिपेंडन्स (डॉ. बिपन चंद्र)
- (१२) प्राचीन भारत ऐतिहासिक रूपरेखा (डी. एन. झा)
- (१३) प्राचीन भारताचा इतिहास (प्रा. रं. ना. गायधनी)
- (१४) आधुनिक भारताचा इतिहास (१७५७-२०००) (के'सागर)
- (१५) राज्यशास्त्र विकास (स. मा. गर्गे)
- (१६) सुगम राज्यशास्त्र (स. मा. गर्गे)

- (१७) भारतीय राज्यघटना आणि राजकीय व्यवहार (डॉ. वि. मा. बाचल-के'सागर)
- (१८) अत्यावश्यक इंग्रजी मराठीतून तयारी (के'सागर व प्रा. बापट)
- (१९) संपूर्ण इंग्रजी व्याकरण व शब्दसंग्रह (के'सागर)
- (२०) स्पर्धा परीक्षा संपूर्ण अंकगणित (के'सागर)
- (२१) संपूर्ण बुद्धिमापन (के'सागर)
- (२२) मराठी व इंग्रजी अत्यावश्यक निबंध (प्रा. वेदपाठक)
- (२३) निबंध मालिका निवडक मराठी निबंध (डॉ. लिला गोविलकर)
- (२४) महाराष्ट्रातील पंचायतराज व नागरी स्थानिक संस्था (के'सागर)
- (२५) विसाव्या शतकातील महाराष्ट्र (१९०१-१९१४) : खंड पहिला
- (२६) इंडियन हिस्टॉरिकल प्लेसेस (मराठी अनुवाद)
- (२७) अर्ली इंडिया (डॉ. रोमिला थापर) (मराठी अनुवाद)
- (२८) एन्शंट इंडिया (प्रा. जे. एल. मेहता) (मराठी अनुवाद)
- (२९) मध्ययुगीन भारताचा इतिहास
- (३०) मध्ययुगीन भारत : दिल्लीची सुलतानशाही (खंड पहिला) (प्रा. सतीश चंद्र) (मराठी अनुवाद)
- (३१) मध्ययुगीन भारत : मोगल साम्राज्य (खंड दुसरा) (प्रा. सतीश चंद्र) (मराठी अनुवाद)
- (३२) मॉडर्न इंडिया (मराठी अनुवाद) (बिपन चंद्र)

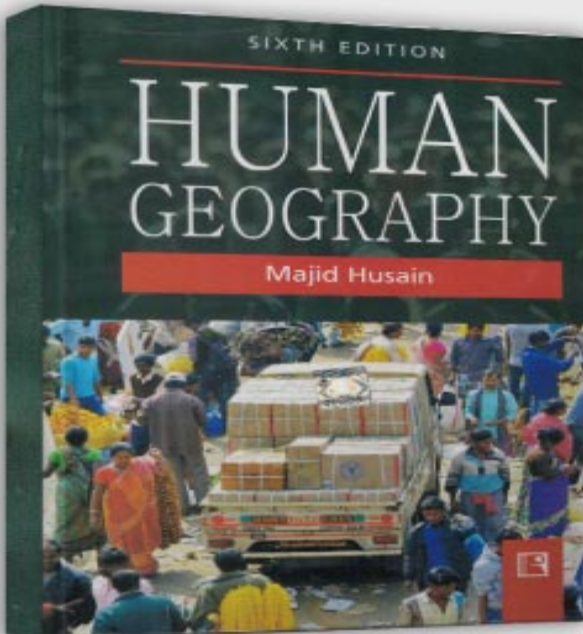
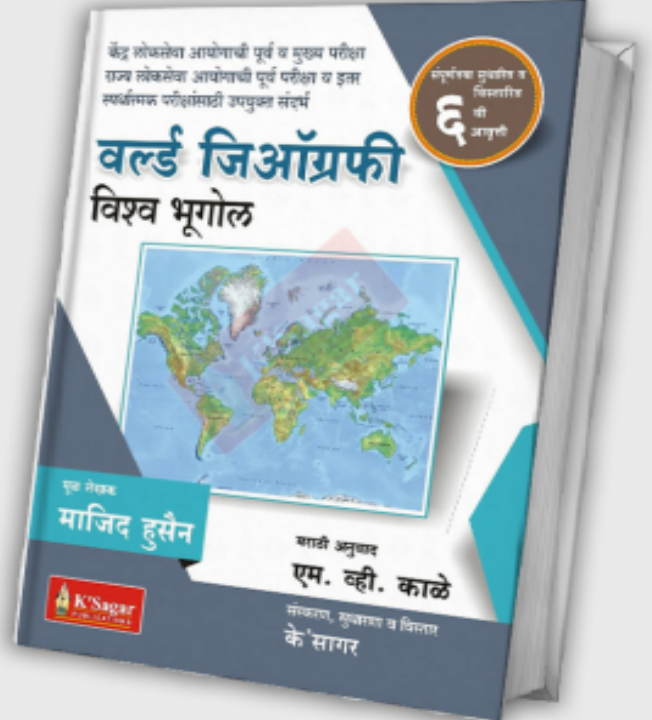
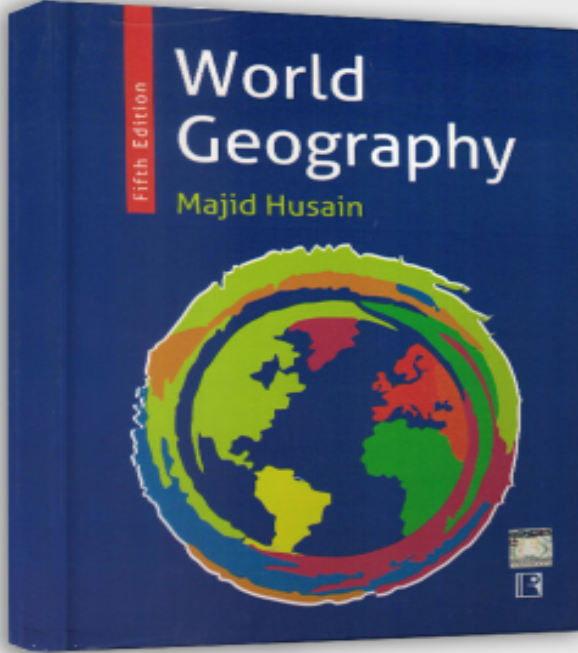

जागतिक स्तरावर ...
नावाजलेल्या संदर्भाचा
दर्जेदार मराठी अनुवाद

MPSC-UPSC

मुख्य परीक्षा-वैकल्पिक विषय

Online Book Purchase : www.ksagar.com, सदरील पुस्तकाच्या खरेदीसाठी दिलेल्या नंबर वर संपर्क करा .
02024483166 / 02024453065 Mob.No.9923906500 / 9823121395 / 7719800951

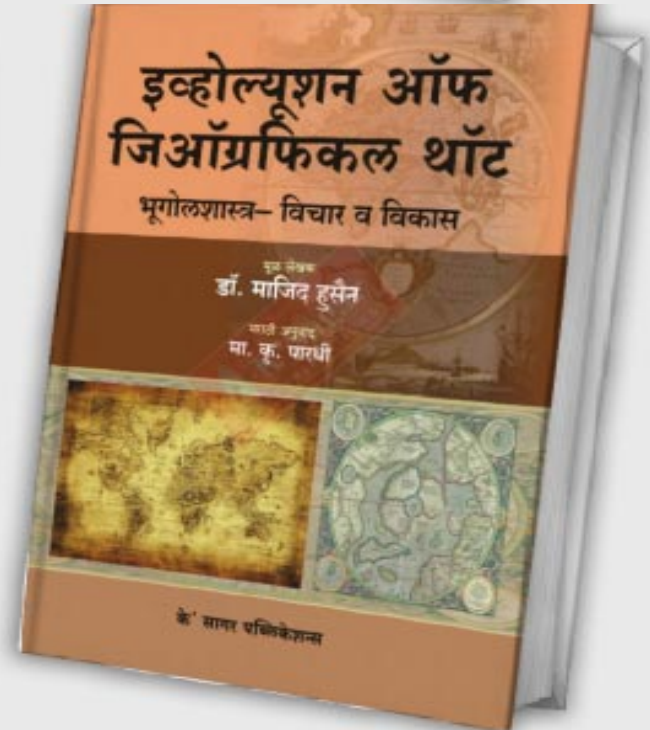
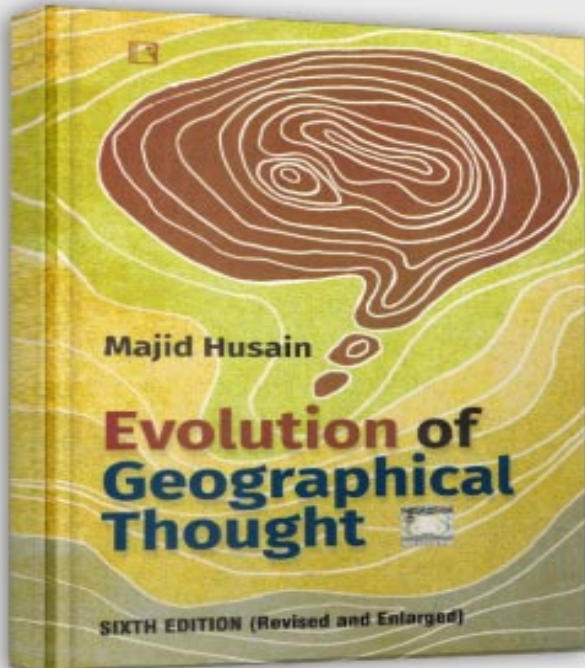
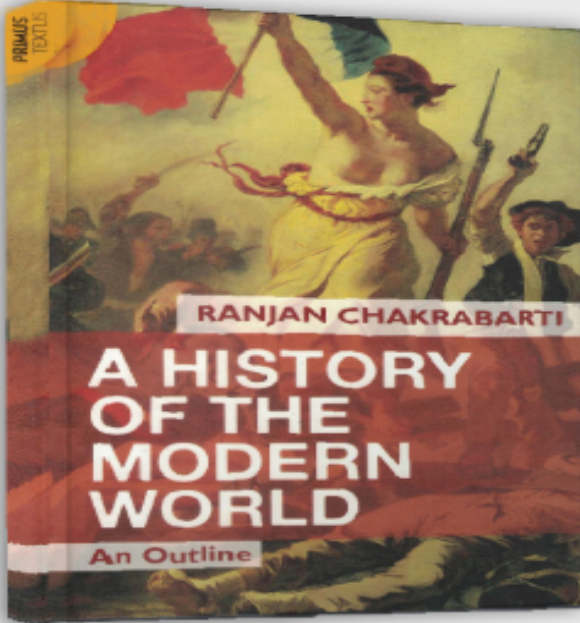
जागतिक स्तरावर ...

नावाजलेल्या संदर्भाचा

दर्जेदार मराठी अनुवाद

MPSC-UPSC

मुख्य परीक्षा-वैकल्पिक विषय

K'Sagar
PUBLICATIONS

Online Book Purchase : www.ksagar.com, सदरील पुस्तकाच्या खरेदीसाठी दिलेल्या नंबर वर संपर्क करा .
02024483166 / 02024453065 Mob.No.9923906500 / 9823121395 / 7719800951

के'सागर ऑब्जेक्टिव्ह जनरल सायन्स व
मॉडेल प्रॅक्टीस सेट्स

के'सागर ऑब्जेक्टिव्ह जनरल सायन्स व मॉडेल प्रॅक्टीस सेट्स

मूळ लेखक :
प्रा. रवी भूषण
अनुवाद :
प्रा. हेमंत देव

राज्यसेवा पूर्व परीक्षा,
गट ब संयुक्त पूर्व परीक्षा व
गट क संयुक्त पूर्व परीक्षा
यांमधील बहुतांश प्रश्न
मूळ इंग्रजी पुस्तकातून...

संस्करण :
डॉ. अनिरुद्ध क्षीरसागर
MBBS, MS (Ortho) Joint Replacement Surgeon
Selected as Medical Officer (Specialist) Class-2

Lucent's General Science या
१४ वर्षे सातत्याने विद्यार्थीप्रिय ठरलेल्या
संदर्भाचे लेखक प्रा. रवी भूषण यांचा
तितकाच विद्यार्थीप्रिय संदर्भ...

महाराष्ट्रातील पंचायतराज

राज्यसेवा पूर्व व मुख्य परीक्षा तद्वतच
गट ब संयुक्त पूर्व परीक्षा व गट क संयुक्त पूर्व परीक्षा
या परीक्षांकरिता उपयुक्त व सर्वसमावेशक

महाराष्ट्रातील पंचायतराज

व नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्था

लेखक
प्रा. व्ही. बी. पाटील

प्रा. व्ही. बी. पाटील

संस्करण
के'सागर

संस्करण
के'सागर

आयोगाच्या उपरोक्त परीक्षांमध्ये
विचारलेले महत्वाचे वस्तुनिष्ठ प्रश्न

आधुनिक महाराष्ट्राचा समग्र इतिहास

महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाच्या
सर्व स्पर्धा परीक्षांमधील आधुनिक महाराष्ट्राचा इतिहास
या अनिवार्य घटकाची परिपूर्ण तयारी

आधुनिक महाराष्ट्राचा समग्र इतिहास मुद्देनिहाय पत्रामर्श

प्रा. व्ही. बी. पाटील

के'सागर
व्ही. बी. पाटील

संस्करण
के'सागर

बुद्धिमापन चाचणी समग्र मार्गदर्शक प्रा. लोके-के'सागर

MPSC गट ब व गट क
पूर्व व मुख्य परीक्षा

कॉन्स्टेबल, तलाठी, ग्रामसेवक, लिपिक
आरोग्य सेवक, आदीवासी विभाग
समाजकल्याण विभाग आदी
सरळसेवा परीक्षा

बुद्धिमापन चाचणी समग्र मार्गदर्शक

प्रा. डी. ए. लोके
के'सागर

CSAT-IAS, NDA, CDS
SSC, Railway, Banks
TCS-IBPS आदी परीक्षा

१८ प्रश्नपत्रिका विश्लेषणात्मक
स्पष्टीकरणांसह
विशेष प्रश्नांची स्वतंत्र प्रकरणे

पॉलिटी ऑफ इंडिया

के'सागर

UPSC-MPSC पूर्व व मुख्य
आणि इतर सर्व स्पर्धा परीक्षांना
उपयुक्त सर्वसमावेशक संदर्भ

पॉलिटी
ऑफ इंडिया

बुद्धि ब्रपेशल रेफरन्स
डू महाबाष्ट्र

के'सागर

परंपरागत वर्णनात्मक परीक्षेसह
वस्तुनिष्ठ प्रश्नांच्या तयारीसाठीही
उपयुक्त असा एकमेव संदर्भ...

महाराष्ट्र राजपत्रित
नागरी सेवा
संयुक्त पूर्व परीक्षा २०२४
पॉलिटीवरील
१५ पैकी १४ प्रश्नांची
उत्तरे मिळतात
या एकाच पुस्तकात...

के'सागर सामान्य विज्ञान

प्रा. रवी भूषण

प्रा. रवी भूषण यांच्या
Lucent's General Science
या १४ वर्षे विद्यार्थिप्रिय ठरलेल्या
इंग्रजी संदर्भाचा सुबोध मराठी अनुवाद

के'सागर
सामान्य
विज्ञान

मूल लेखक
प्रा. रवी भूषण

अनुवाद
अमर मुळे
योगेश नेतनकर
(सहायक विक्रीकर आयुक्त)

संस्करण
डॉ. अनिरुद्ध क्षीरसागर
MBBS, MS (Ortho) Joint Replacement Surgeon
Selected as Specialist Medical Officer Class-I

राज्यसेवा पूर्व परीक्षा
४ जून, २०२३
२२ पैकी १९ प्रश्न व
२३ जानेवारी, २०२२
२३ पैकी २३ प्रश्न
याच पुस्तकातील!!

महाराष्ट्र राजपत्रित
नागरी सेवा
संयुक्त पूर्व परीक्षा २०२४
सायन्सवरील
२० पैकी १५ प्रश्नांची
उत्तरे मिळतात
या एकाच पुस्तकात...

K'Sagar's House of Books

39/1, Durga Chambers,
Jogeshwari Mandir Lane,
Pune - 411 002

(020) 24483166

9923906500

8087722277

K'Sagar Book Centre

Nutan Classic, 639 Narayana Peth,
Appa Balwant Chowk,
Pune - 411 030.

(020) 24453065

9823121395

9545567862 / 63

K'Sagar's House of Books

Satya-ganesh Sankul,
(Saraswati Nivas) 122,
Budhwar Peth, Jogeshwari Mandir
Lane, Pune - 411 002.

(020) 24465650

9923810566